

Odljev mozgova, slaba demokratija i ograničeni izgledi za budućnost

Studije slučaja o migracijama mladih u Albaniji,
Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji

Uredila Jelena Simić

Maj 2024

Kalevi Sorsa –säätio

Regija Zapadnog Balkana suočava se sa značajnim demografskim izazovom koji se ogleda u padu broja stanovnika zbog iseljavanja mladih i niske stope nataliteta. Posljednjih decenija, 30-50 posto stanovništva Albanije, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije migriralo je u inostranstvo, posebno u zemlje EU. Ovaj trend predstavlja ozbiljne rizike za otpornost društva i buduću stabilnost regije.

Ekonomski faktori poput nezaposlenosti i ograničenih mogućnosti glavni su pokretači iseljavanja mladih. Pored toga, politička nestabilnost, korupcija i nezadovoljstvo stanjem demokratije postaju sve veći faktori poticanja mladih.

Mladima nedostaje motivacije za bavljenje politikom jer smatraju da ništa ne mogu promijeniti u svojoj zemlji. U najgorem slučaju, to dovodi do pasivnosti, što smanjuje politički pritisak za reforme.

Za rješavanje ovih izazova ključno je inkluzivno upravljanje koje aktivno uključuje mlade ljude u procese donošenja odluka. Pored toga, potrebne su uravnoteženije migracijske politike kako bi se ublažili negativni uticaji i na Zapadni Balkan i na EU. Time bi se osigurao održiv ekonomski i demokratski razvoj i zaštita od neprimjerenog vanjskog uticaja.

Odljev mozgova, slaba demokratija i ograničeni izgledi za budućnost.

Studije slučaja o migracijama mladih u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji.

Uredila Jelena Simić

Publikacija je dio projekta "Podrška demokratiji na Zapadnom Balkanu" Fondacije Kalevi Sorsa. Projekat podržava demokratiju u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji kroz obrazovanje mladih i jačanje saradnje i umrežavanja političkih tankova u regiji. Projekat finansira Ministarstvo vanjskih poslova Finske.

Izdavač: Fondacija Kalevi Sorsa, 2024.

Fondacija Kalevi Sorsa je socijaldemokratski think tank koji potiče rasprave promovirajući društvenu jednakost i demokratiju.

978-952-7586-06-8

978-952-7586-07-5 (pdf)

©Saradnici i fondacija Kalevi Sorsa 2024.

SADRŽAJ

Uvod	4
STUDIJA SLUČAJA ALBANIJE	
Nezaposlenost i nedostaci tržišta rada kao glavni faktor poticanja za mlade	5
Mladi i migracije u Albaniji	5
Izazovi mladih u Albaniji	10
Nezaposlenost mladih	10
Stavovi mladih	14
Migracije mladih i demokratija	16
Rješenja i preporuke	22
STUDIJA SLUČAJA BOSNE I HERCEGOVINE	
Politička nestabilnost potiče iseljavanje mladih	24
Uvod	24
Pregled migracija	25
Mladi iz BiH odlaze iz zemlje: činjenice i stavovi	28
Učinci migracija mladih na razvoj demokratije	32
Rješenja i preporuke	33
STUDIJA SLUČAJA SJEVERNE MAKEDONIJE	
Demokratski nedostaci tjeraju mlade ljude u inostranstvo	36
Uvod	36
Pregled migracija	36
Mladi u Sjevernoj Makedoniji	38
Zapažanja mladih	38
Ključni nalazi – anketa	40
Demokratija u Sjevernoj Makedoniji i migracije mladih	41
Rješenja i preporuke	42
Zaključci i preporuke	44
Bibliografija	47

Uvod

ŠEST ZEMALJA ZAPADNOG BALKANA (WB6) – Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Sjeverna Makedonija, Kosovo i Srbija – imaju dugu historiju migracija. Zbog velike stope iseljavanja i pada stope fertiliteta, zemlje Zapadnog Balkana ubrzano gube stanovništvo te su među prvih 20 zemalja u svijetu s najvećim padom broja stanovnika.¹ Od 1990. do 2021. godine, ukupno stanovništvo Albanije, Bosne i Hercegovine, Kosova, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Srbije smanjilo se sa 19,9 miliona na 17,4 miliona.

U eri obilježenoj globalizacijom, migracija mladih pojavila se kao značajna pojava sa dalekosežnim posljedicama na zemlje koje šalju i primaju migrante. Na odluke mladih da napuste svoju zemlju u potrazi za boljim prilikama u inostranstvu utiču različiti faktori uključujući ekonomske, društvene i političke prilike.

U kontekstu zemalja Zapadnog Balkana, koje su u različitim fazama tranzicije i razvoja, ključno je razumjeti odnos između migracija mladih i demokratije jer to ima direktne posljedice na budućnost regije. Procjenjuje se da će regija izgubiti oko milion mladih u narednoj deceniji. Činjenica da su većina ljudi koji iseljavaju mladi, obrazovani i visokokvalificirani predstavlja ozbiljnu prijetnju razvoju regije.² Ovaj izvještaj pruža sveobuhvatno ispitivanje trendova iseljavanja mladih i njihovog odnosa sa demokratskim uslovima u tri zemlje Zapadnog Balkana: Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji.

Izvještaj se sastoji od tri pojedinačne studije slučaja koje su napisali lokalni stručnjaci koji rade u političkim think tankovima. Studije slučaja istražuju migraciju kroz tri različite dimenzije. Prvo, kroz analizu statistike migracija i prethodne literature, studije slučaja mjere prethodne i trenutne trendove iseljavanja i pružaju temeljno razumijevanje veličine i razmjera ove pojave u svakoj zemlji.

Drugo, koristeći utvrđene indekse i empirijske podatke, studije slučaja ocjenjuju stanje demokratije u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. Razmatraju se faktori kao što su političko učešće, institucionalno povjerenje i vladavina prava. Procjena demokratskih uslova služi kao podloga za razumijevanje šireg društveno-političkog okruženja unutar kojeg se događa iseljavanje mladih.

Treće, povezujući obrasce iseljavanja s demokratskim pokazateljima i percepcijom mladih, studije slučaja imaju cilj da rasvijetle u kojoj mjeri društveno-političko stanje mladih utiče na njihovu odluku da migriraju. U studijama slučaja Albanije i Sjeverne Makedonije autori su proveli nova istraživanja o percepciji mladih o stanju demokratije i o tome kako to utiče na njihovu želju da odu. U studiji slučaja Bosne i Hercegovine autori se oslanjaju na dosadašnja istraživanja zbog njihove opsežnosti. Ova analiza obrazaca iseljavanja, demokratskih pokazatelja i percepcije mladih otkriva potencijalnu uzročnu vezu i naglašava područja u kojima demokratski nedostaci mogu povećati pritiske iseljavanja.

Nadamo se da će ovi nalazi poslužiti kreatorima politika, akterima civilnog društva i međunarodnim akterima u osmišljavanju ciljanih intervencija usmjerenih na rješavanje temeljnih uzroka iseljavanja mladih i poticanje inkluzivnijih društava i snažnijih demokratija u cijeloj regiji Zapadnog Balkana.

---

¹ DevelopmentAid 2022. ² OECD 2022.

Studija slučaja Albanije

Nezaposlenost i nedostaci tržišta rada kao glavni faktor poticanja za mlade

Ledjon Shahini, direktor
Klajdi Priska, stručnjak za pitanja mladih
Fondacija Qemal Stafa

Mladi i migracije u Albaniji

MLADI u dobi od 15 do 29 godina važan su resurs za budućnost Albanije, kao i Zapadnog Balkana (Wb6), budući da regija prolazi kroz političku i ekonomsku tranziciju i teži članstvu u EU. Sa stanovništvom od skoro 2,9 miliona, Albanija ima jednu od najmlađih populacija u Evropi koja je doživjela značajne promjene u posljednjih 30 godina. 1994. godine, kada je Eurostat prvi put objavio podatke za Albaniju, polovina stanovništva bila je mlađa od 27,6 godina. Za Evropsku uniju (EU) prosječna dob bila je 38,7 godina.

Albanija je 2022. godine bila na trećem mjestu u evropskim zemljama s najmlađim stanovništvom, nakon Turske i Islanda. Prosječna starost albanskog stanovništva je 38,2 godine, što je nešto manje od prosjeka EU (44,4).³ Pad broja i starenje stanovništva Albanije u posljednje tri decenije posljedica je pada nataliteta i velikih migracija.⁴ Moderna historija iseljništva počinje tek 1990-ih padom komunističkog režima i otvaranjem granica koje su dotad bile zatvorene.⁵

Iako su migracije Albanaca bile dinamičan proces u posljednje tri decenije, intenzitet i karakteristike su se mijenjale u svakoj deceniji. Migracije su bile intenzivne tokom prvog perioda 1990-2000, a procjenjuje se da je 800.000 Albanaca živjelo i radilo u inostranstvu 2000. godine, uglavnom u Grčkoj i Italiji. To iseljavanje bilo je spontano, neregularno i većinom su to bili mladi muškarci koji su željeli da rade i pobjegnu od ekonomskog i političkog haosa tranzicijskog perioda. Krajem ove decenije, legalizacija radnih dozvola, prvo u Italiji, a potom i u Grčkoj, omogućila je mnogim migrantima da normalizuju svoju situaciju i dovedu članove porodice u zemlju prebivališta.⁶

Odljev Albanaca se nastavio u drugoj deceniji iseljavanja 2000-2010, ali nešto slabijim intenzitetom. Do ovog usporavanja iseljavanja došlo je zbog velikog broja ljudi koji su već otišli 1990-ih, što znači da je skup potencijalnih migranata bio privremeno djelimično smanjen. Ekonomska uspješnost Albanije također se malo poboljšala nakon haotičnog perioda 1990-ih, što je doprinijelo smanjenju iseljavanja. Grčka i Italija su i dalje bile glavne zemlje izbora jer su porodice i društvene mreže usmjeravale migrante ka već utvrđenim odredištima.

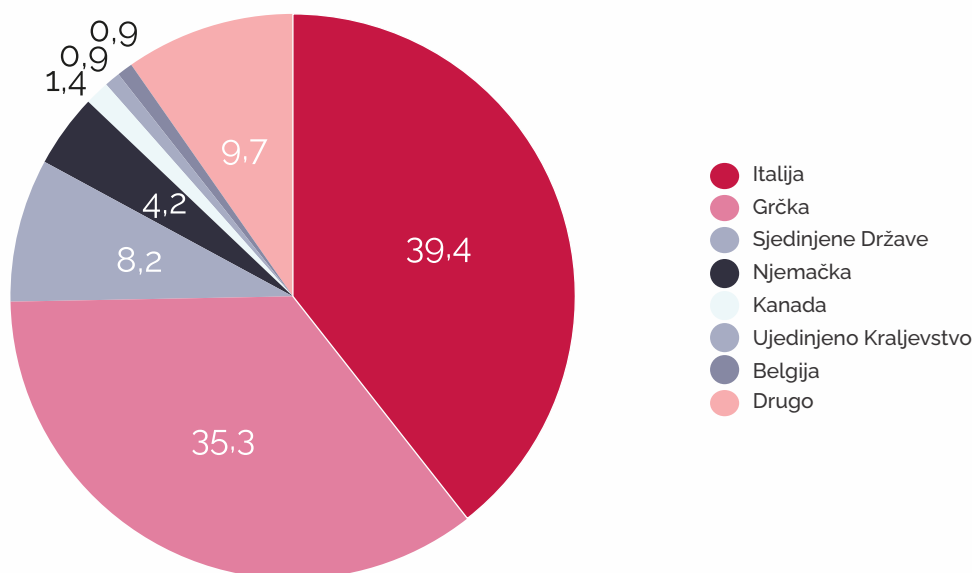
---

³ Eurostat 2023. ⁴ Međunarodna organizacija za migracije (IOM) 2022. ⁵ Svjetska banka 2011. ⁶ Barjaba 2000.

Desio se brzi proces naseljavanja i integracije olakšan društvenim sličnostima sa stanovništvom zemlje domaćina. To je smanjilo predrasude prema albanskim imigrantima i poboljšalo njihov status na tržištu rada. U poređenju sa frenetičnim egzodusom iz 1990-ih, tokovi 2000-ih bili su manjeg opsega i uglavnom legalni. U međuvremenu, odredišta su postala raznovrsnija i uključivala su druge evropske zemlje, posebno Ujedinjeno Kraljevstvo, kao i zemlje Sjeverne Amerike.⁷

Prema podacima Svjetske banke, u roku od dvije decenije, odnosno do 2010. godine, Albanija je proizvela 'zalihi' od 1.117.300 migranata, što je 38,8% njenog stalnog stanovništva.⁸ Italija je najpopularnije odredište sa oko 40% albanskih imigranata, dok je Grčka na drugom mjestu sa oko 35%. Inače, najpopularnije zemlje su Sjedinjene Američke Države (8,2%) i Njemačka sa 4,2%⁹ u 2020.

Slika 1. Podjela albanskih migranata po odredištima (%), 2020.

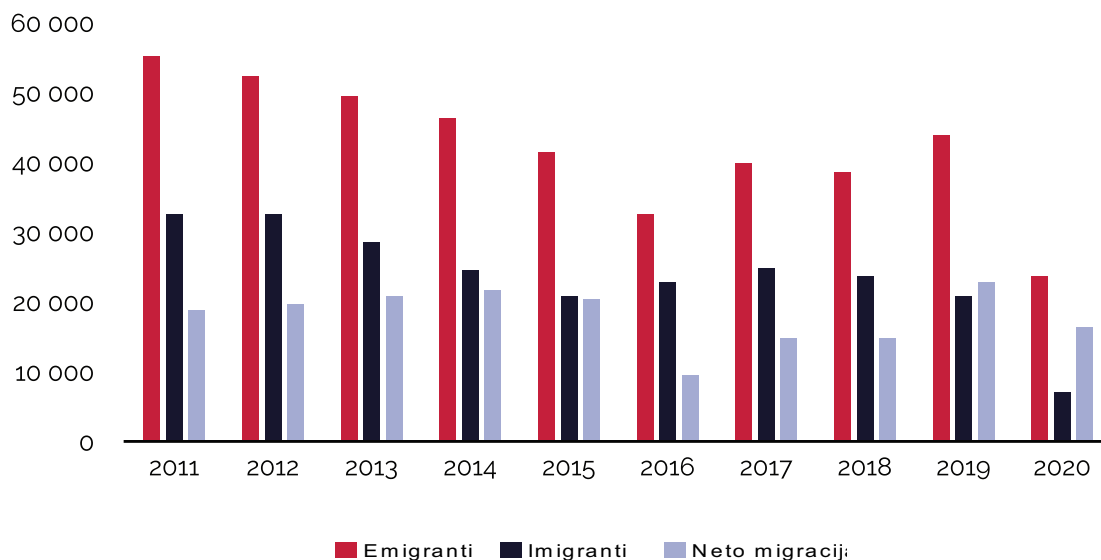

Izvor: INSTAT, 2022.

Tokom treće decenije, tačnije od 2010. godine, Njemačka je postala glavno odredište. Ovaj val migracija obilježen je jačanjem intenziteta i novim odredištima.

⁷ King 2003. ⁸ Svjetska banka 2011. ⁹ INSTAT 2022.

Slika 2. Imigranti, migranti i neto migracija u Albaniji, 2011-2020.

Izvor: INSTAT, 2022.

Ovi nedavni tokovi dostigli su vrhunac sredinom decenije kada je oko 66.000 Albanaca tražilo azil u nekoliko zemalja EU, što čini 5,3% od ukupnog broja tražitelja azila u EU.

Albanci su iskoristili priliku tokom sirijske izbjegličke krize 2015. godine, koja je otvorila nove migracijske rute širom Zapadnog Balkana. Iako je većini ovih albanskih tražitelja azila odbijen azil, neki od njih su ostali u Njemačkoj zbog novih njemačkih propisa za Zapadni Balkan koji im dozvoljavaju da promijene svoj status iz tražitelja azila u radnike migrante. U periodu od 2010. do 2019. godine, Albanci su podnijeli oko 196.000 zahtjeva za azil. Samo u 2022. godini podneseno je oko 11.000 zahtjeva.¹⁰

¹⁰ Walsh i Oriishi 2023.

Slika 3. Albanci koji traže azil u zemljama EU, 2012-2022.

Izvor: INSTAT, 2022.

Podaci za Evropsku uniju ne uključuju Ujedinjeno Kraljevstvo. Migracija albanskih državljana u Ujedinjeno Kraljevstvo privukla je značajnu pažnju 2022. godine kada je 16.000 Albanaca prešlo Lamanš u malim čamcima i zatražilo azil. Iako se ovaj broj značajno smanjio zbog pandemije COVID-19, Albanci su drugi po broju zahtjeva za azil u Ujedinjenom Kraljevstvu. Najveći broj zahtjeva dolazi iz Sirije, sa 4.000 zahtjeva na milion stanovnika, dok Albanija ima 2.300 zahtjeva na milion stanovnika.¹¹ Nakon 2014. godine, preko 74% albanskih tražitelja azila u EU bili su mladi u dobi do 34 godine, a jedna trećina njih su maloljetnici.¹²

Osim "ilegalnih migracija" tražitelja azila, Albanija također ima visoku stopu legalnih migracija. Više od 230.000 državljana Zapadnog Balkana i Turske dobilo je prve boravišne dozvole u 2021. godini, od čega je 23% iz Albanije, 19% iz Srbije, 14% iz Bosne i Hercegovine, 9% sa Kosova, 6% iz Sjeverne Makedonije i 1% iz Crne Gore.

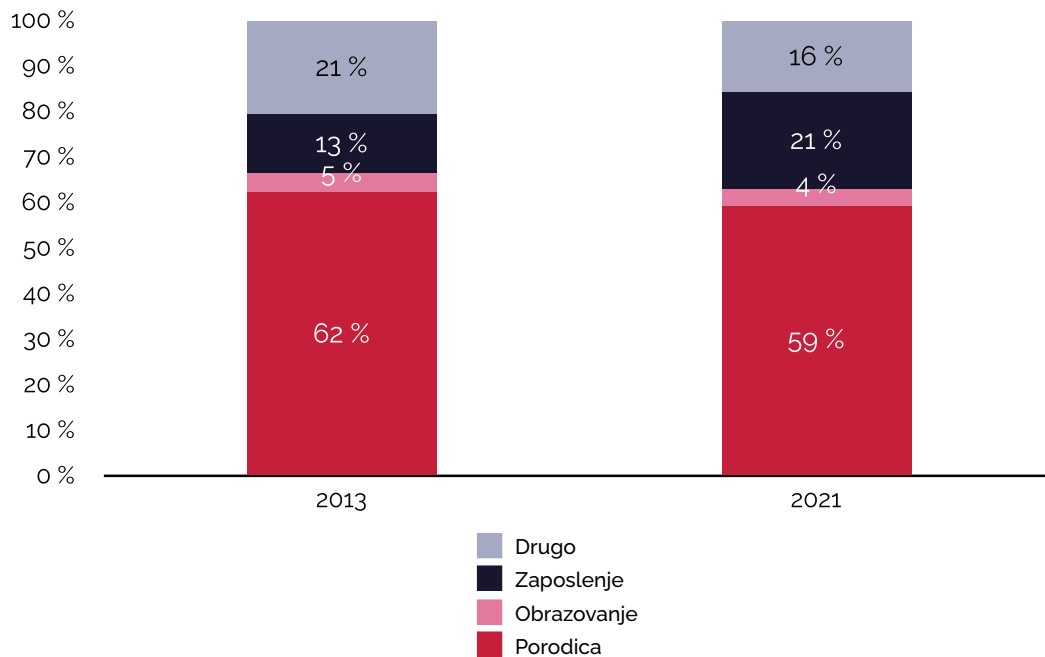
Grčka, Italija i Njemačka zajedno su imale 94% Albanaca sa važećim boravišnim dozvolama u EU na kraju 2021. Gotovo 58% albanskih migranata ima važeću boravišnu dozvolu u Italiji, 18,5% u Grčkoj i 8,2% u Njemačkoj.¹³

U 2021. godini, više od polovine izdatih boravišnih dozvola (59%) bilo je iz porodičnih razloga, u odnosu na 62% u 2013. godini; 21% bilo je za zapošljavanje, u odnosu na 13% u 2013.; i 4% za obrazovanje, u odnosu na 5% u 2013.¹⁴

¹¹ Imigracijska statistika Ministarstva unutrašnjih poslova Ujedinjenog Kraljevstva 2023. ¹² Eurostat 2022. ¹³ Eurostat baza podataka o zemljama kandidatkinjama 2023. ¹⁴ Eurostat 2022.

Slika 4. Prve boravišne dozvole izdate u EU prema svrsi izdavanja, 2013. i 2021.

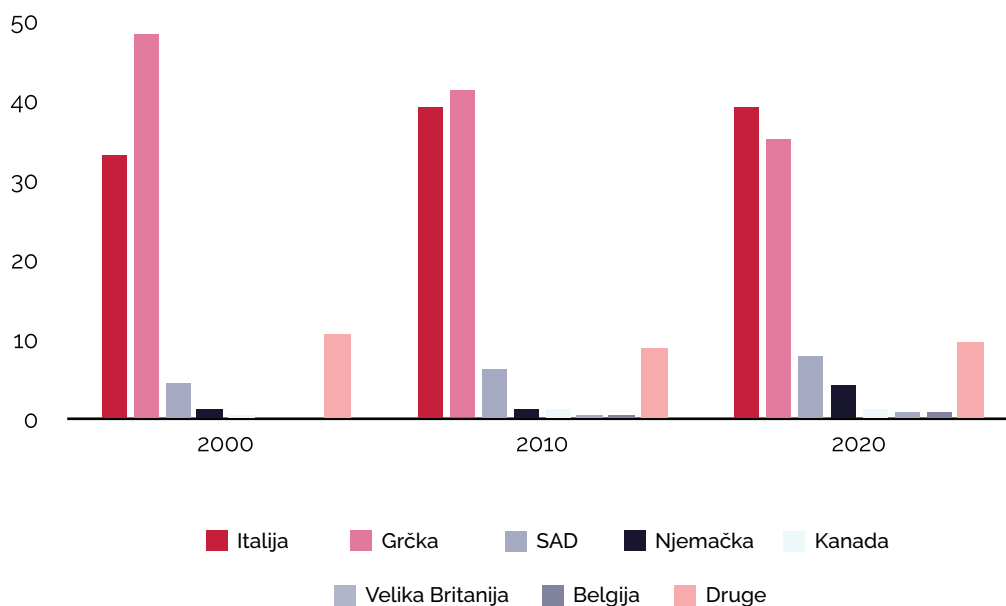

Izvor: INSTAT, 2022.

Sveukupno, u posljednjoj deceniji, prethodni broj od 1.117.300 migranata povećao se za 132.511 Albanca, što je ukupno 1.250.451 i otprilike 44% trenutnog stanovništva koje živi u Albaniji. Potencijalna migracija je i dalje velika, posebno među mladima. To znači da bi značajan procenat albanskog stanovništva koje živi unutar zemlje želio, ili zapravo namjerava, migrirati u budućnosti.

Tok migranata povratnika u Albaniju općenito je ograničen, vođen samo ekonomskom krizom u Grčkoj, a nešto manje u Italiji. Od 2000. godine, stopa rasta broja albanskih migranata u Grčkoj naglo se smanjila i čak je bila negativna tokom 2010–2020. Ukupan broj albanskih imigranata u Grčkoj stoga se smanjio, a 2020. godine Grčka je bila druga na listi sa najviše albanskih migranata. Čak i u slučaju Italije i SAD-a godišnja stopa rasta broja migranata konstantno opada, dostižući oko 3% u periodu 2015–2020. S druge strane, broj albanskih migranata u Njemačkoj se povećao, posebno nakon 2015. godine, uz brzi rast po godišnjoj stopi od 35%, što ovu zemlju čini trenutno najpopularnijim odredištem albanskih migranata.

Slika 5. Podjela albanskih migranata prema glavnim odredištima (%), 2000-2020.

Izvor: INSTAT, 2022.

Izazovi mladih u Albaniji

Usred tekuće političke i ekonomske transformacije društva, albanska omladina suočava se s raznim izazovima koji stoje na putu mogućnostima koje se trebaju osigurati integracijom u EU i povezanim reformama. Zahvaćena globalnom finansijskom krizom 2008. godine, ekonomija Albanije se sporo oporavlja, što je dovelo do porasta nezaposlenosti mladih i nedostatka mogućnosti za zapošljavanje. Obrazovni sistemi se sporo prilagođavaju promjenjivom tržištu rada, ostavljajući albansku omladinu sa neadekvatnim vještinama i otežavajući ulazak na tržište rada. Slabi poticaji za ostanak u zemlji učinili su migraciju popularnom opcijom, što je rezultiralo odljevom mozgova. Osim toga, loše funkcioniranje političkih institucija i endemska korupcija dugo su gajili cinizam i otuđenost među građanima.¹⁵

Nezaposlenost mladih

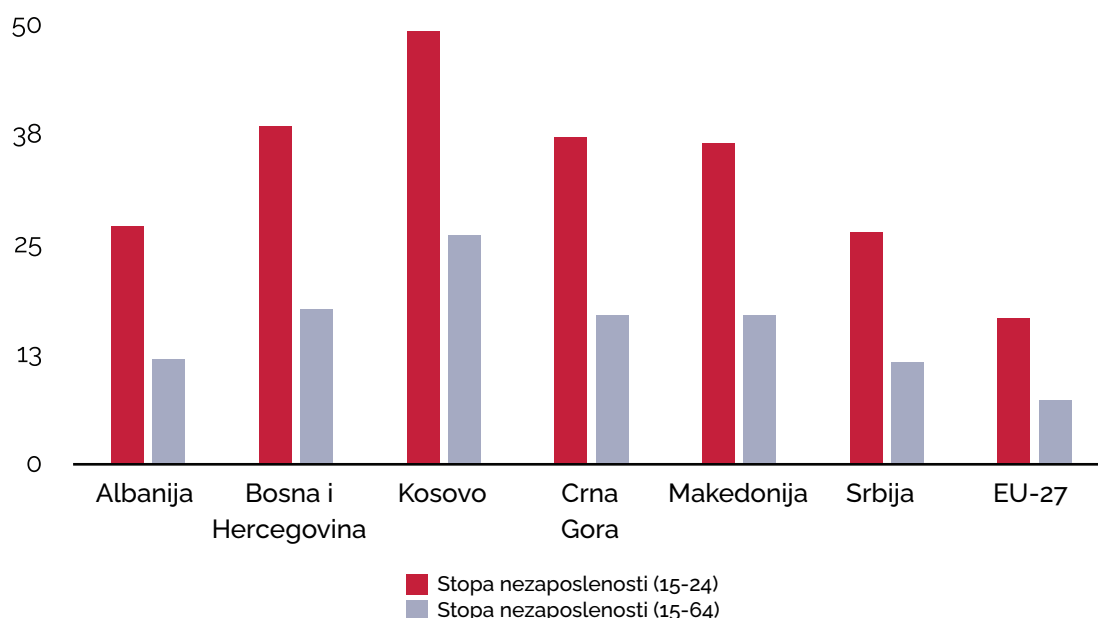
Ekonomska situacija mladih u Albaniji, kao i cijeloj regiji Zapadnog Balkana, već godinama predstavlja problem. Zbog toga se u inostranstvu često traže bolje plaćeni poslovi, dobro obrazovanje i dodatno usavršavanje. Razne studije ističu da su glavni problemi mladih u Albaniji nezaposlenost u kombinaciji sa visokim procentom onih koji žele napustiti zemlju.¹⁶

¹⁵ Lilyanova 2017. ¹⁶ Bledski strateški forum za mlade 2021.

Kao i u mnogim zemljama EU, visoka stopa nezaposlenosti mladih u Albaniji odražava poteškoće s kojima se suočava tržište rada. Cijela regija se još uvijek bori sa posljedicama finansijske krize iz 2008. godine, a visoka stopa nezaposlenosti i neaktivnosti mladih ograničava izgleda za ekonomski rast i utiče na kvalitet ponude radne snage sada i u budućnosti.¹⁷

Promatrajući cijelu regiju Zapadnog Balkana, ukupno aktivno stanovništvo broji oko 11 miliona, od kojih je oko 7 miliona aktivno, a 4 miliona neaktivno na tržištu rada. Stopa neaktivnosti cjelokupnog stanovništva je 32% u Albaniji, što je daleko ispod stope na Kosovu (60%), ali znatno više nego u zemljama EU. Neaktivnost je još veća među mladima, kao i nezaposlenost. Omjer ukupne stope zaposlenosti prema stopi zaposlenosti mladih je gotovo dva naprema jedan (Slika 6). Međutim, stopa zaposlenosti mladih u Albaniji (26%) ne razlikuje se toliko od prosjeka EU (33%).

Slika 6. Stope nezaposlenosti dobnih grupa 15-64 i 15-24 na Zapadnom Balkanu i u EU, 2021. (%).

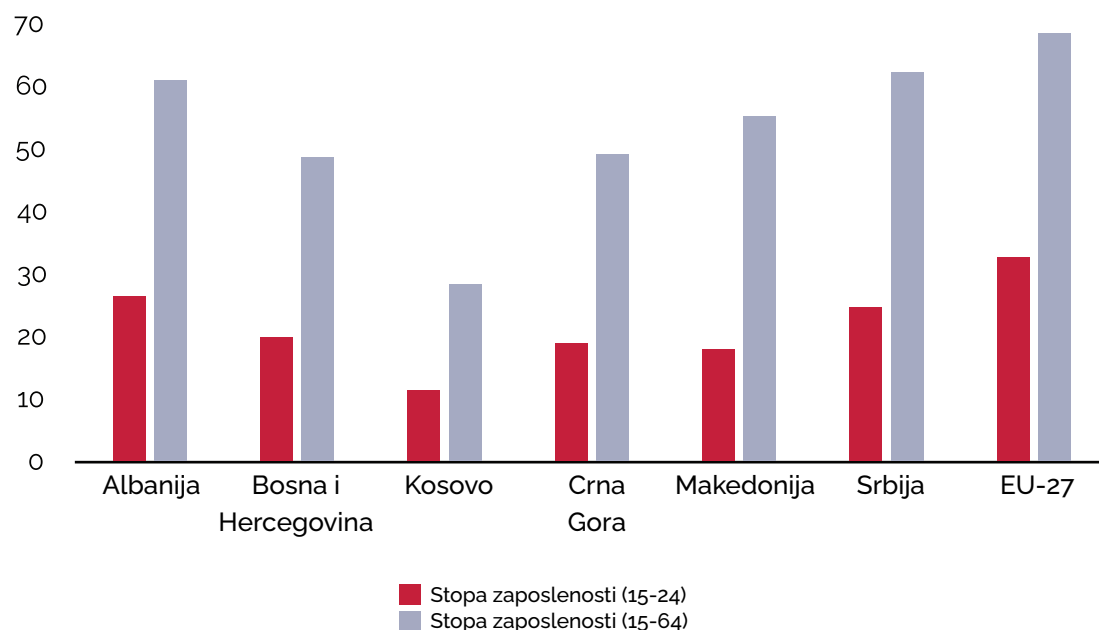

Izvor: Evropska fondacija za obuku, 2021.

Nezaposlenost mladih osjetljivija je na poslovni ciklus jer više njih radi u određenim privrednim sektorima, a nesrazmjern broj ima honorarne poslove i privremene ugovore. Zbog toga na njih više utiču periodi ekonomske krize i često su među prvima koji ostaju bez posla. Iako se nešto od ovoga može pripisati činjenici da se veliki dio mladih obrazuje, niska stopa zaposlenosti također odražava veliki broj mladih ljudi u zemlji koji su neaktivni ili nezaposleni. Postoji i rodni jaz u zapošljavanju sa manjim stopama aktivnosti mladih žena, jer uglavnom žene ostaju kod kuće sa djecom.

¹⁷ Godišnji izvještaj Svjetske banke 2022.

Slika 7. Stope zaposlenosti dobnih grupa 15-64 i 15-24 na Zapadnom Balkanu i u EU, 2021. (%).

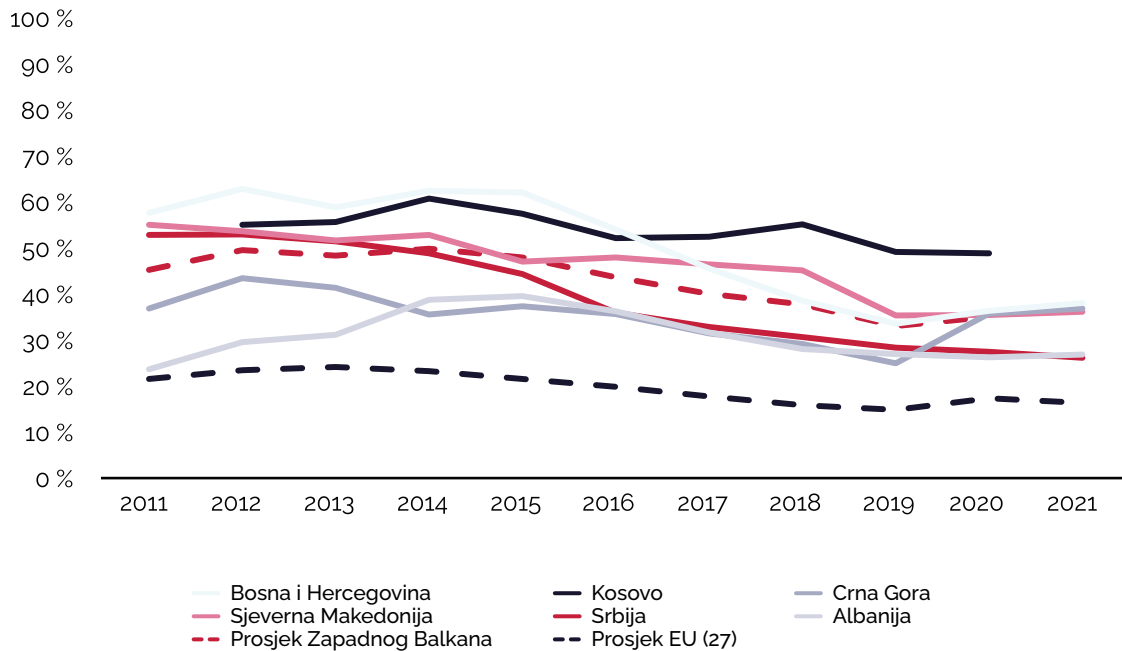
Izvor: Evropska fondacija za obuku, 2021.

Studija o zapošljavanju mladih na Zapadnom Balkanu 2021. pokazuje da postoji jaka veza između ukupne stope zaposlenosti i stope zaposlenosti mladih.¹⁸ Prema regresijskoj analizi studije, oko tri četvrtine varijacija u zaposlenosti mladih može se objasniti kao funkcija ukupne zaposlenosti, što ukazuje da je dio rješenja za nezaposlenost mladih ukupni ekonomski rast. Dugoročni strukturni faktori igraju veliku ulogu u objašnjavanju razlika na tržištu rada mladih u svakoj ekonomiji, što ukazuje na potrebu za transformativnim politikama zapošljavanja mladih.

Stope nezaposlenosti mladih u regiji i dalje su visoke u poređenju sa prosjekom EU-27. Nezaposlenost mladih u Albaniji (27,1%) je među najnižima na Zapadnom Balkanu, zajedno sa Srbijom, a najviša stopa nezaposlenosti mladih je na Kosovu. Kako je ekonomsko okruženje nepovoljnije od 2019. godine, stopa nezaposlenosti je porasla u gotovo svim zemljama ZB, kao i u EU-27.

¹⁸ Evropska fondacija za obuku 2021.

Slika 8. Stope nezaposlenosti dobnih grupa 15-24 na Zapadnom Balkanu i u EU, 2011-2021. (%).

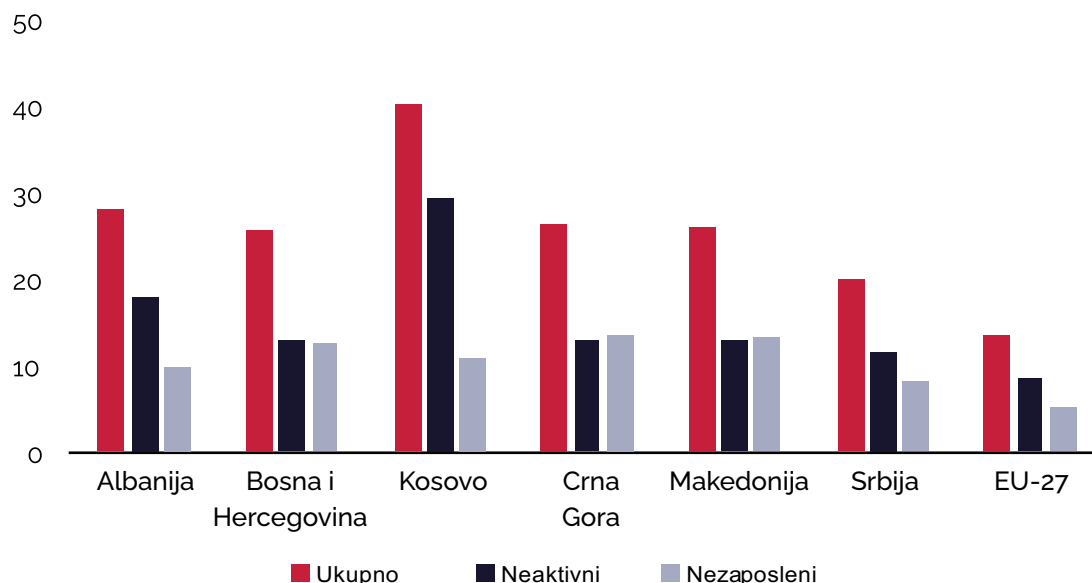
Izvor: Evropska fondacija za obuku, 2022.

Nezaposlenost mladih u kombinaciji sa ograničenim pristupom obrazovanju i obuci može imati veliki uticaj, smanjiti buduće zarade i povećati rizike buduće nezaposlenosti i siromaštva. Mladi ljudi koji nisu zaposleni, ne obrazuju se ili ne prolaze obuku (NEET) izlažu se riziku da u potpunosti ispadnu sa tržišta rada, da padnu ispod granice siromaštva i da ne budu u mogućnosti da se učinkovito ponovo vrate na tržište rada.¹⁹ To utiče na pojedince, kao i na cjelokupnu ekonomiju.

Izveštaj o trendovima tržišta rada na Zapadnom Balkanu iz 2017.²⁰ naglašava da su mladi, žene i niskoobrazovani među najteže pogođenim učesnicima na tržištu rada i da imaju visoku stopu neaktivnosti. Gotovo 25% mladih u regiji je neaktivno, što znači da nisu zaposleni, ne obrazuju se ili ne prolaze obuku, dok je u EU taj procenat 13,7%.²¹ Albanija ima mnogo veći udio NEET-a (28%) i druga je nakon Kosova, kao što je prikazano na slici 9.

¹⁹ Vijeće Evropske unije 2020. ²⁰ Izradili Svjetska banka i Bečki institut za međunarodne ekonomske studije (WIIW)
²¹ Redovni ekonomski izvještaj Svjetske banke 2021.

Slika 9. NEET (15-29 godina) prema statusu na tržištu rada, 2020. (%).

Izvor: Evropska fondacija za obuku, 2021.

Žene predstavljaju veći udio neaktivnog stanovništva od muškaraca, posebno u Albaniji, na Kosovu i u Sjevernoj Makedoniji. Relativno visok nivo neaktivnosti može se povezati s oslanjanjem na novčane doznake, kao i sa široko rasprostranjenom neformalnom ekonomijom, što umanjuje poticaje za zapošljavanje, posebno među ženama.²²

Nezaposlenost je također povezana sa obrazovnim sistemima. Postoji nesklad između akademskih programa i kurseva koji se nude te znanja i vještina potrebnih na tržištu rada.²³ Na primjer, mnogi mladi ljudi ostaju nezaposleni iako imaju fakultetsku diplomu. Također su često primorani da prihvate poslove ispod nivoa svojih kvalifikacija. Ovo se odnosi na 40% visokoobrazovanih osoba u Albaniji.²⁴

Stavovi mladih

Pad broja stanovnika u Albaniji je složen proces, uključujući nisku stopu nataliteta, nisku imigraciju i visoku emigraciju. Mladi su mobilniji i nesrazmjerno zastupljeniji među migrantima.

Želja za migracijom veća je kod mladih u 20-ima, najobrazovanijih i onih sa srednjim do visokim primanjima.²⁵ To se može objasniti boljim mogućnostima zapošljavanja i općenito višim standardima tržišta rada u razvijenijim zemljama poput Njemačke i SAD-a. Međutim, želja za migracijom sve je više povezana i sa nezadovoljstvom mladih politikom u Albaniji.

Postoji velika povezanost između migracije i obrazovanja. Stopa emigracije onih sa visokim obrazovanjem veća je od ukupne stope. Najaktivniju dobnu grupu, 20-44

²² Vijeće za regionalnu saradnju (RYCO) 2019. ²³ Povezivanje mladih 2021. ²⁴ Evropska fondacija za obuku 2021. ²⁵ Gëdeshi i King 2018.

godine, čini 46,3% migrantskog stanovništva, dok je kod domaćeg stanovništva taj broj 35,1%.²⁶ Albanija je među zemljama sa najvišim stopama iseljavanja visokoobrazovanih ljudi u svijetu.²⁷

Studija koju su proveli King i Gëdeshi (2020)²⁸ otkrila je da je 79% od 1650 intervjuiranih studenata na različitim albanskim univerzitetima izrazilo želju da emigrira. Nivo obrazovanja također je u korelaciji s odabranim odredišnim zemljama. Najobrazovaniji su izrazili namjeru da emigriraju u zemlje poput Njemačke i SAD-a, dok se oni sa nižim stepenom obrazovanja i vještina i dalje drže tradicionalnih destinacija poput Grčke i Italije, gdje se nadaju da će naći niskokvalificirane poslove. Mogućnosti za niskokvalificirane poslove obično se pronalaze neformalno uz pomoć porodice i dostupnih društvenih mreža.

Prema istraživanju iz 2021. godine,²⁹ 50% građana Albanije i dalje razmišlja o odlasku iz zemlje (83% je izrazilo želju da ode, a 49% ozbiljno razmišlja o takvoj odluci). Ovo je najveći broj u regiji, a Albanija je jedina zemlja na Balkanu u kojoj je broj ljudi koji žele otići veći od onih koji žele ostati. Samo 46% izrazilo je želju da ostane u zemlji, a glavni razlozi su nezadovoljstvo ekonomskim razvojem, nizak životni standard i nedostatak mogućnosti za razvoj karijere.

Na ukupnom nivou, nakon skoro tri decenije velikih migracija, Albanija pokazuje nekoliko znakova tranzicije migracijskog ciklusa iz zemlje neto migracije u zemlju neto imigracije.³⁰ Ekonomski faktori i velika razlika u primanjima u poređenju sa evropskim i sjevernoameričkim zemljama nisu jedini faktori koji utiču na ovu situaciju.

Prema podacima istraživanja Evropske studije vrijednosti (EVS),³¹ ljudi općenito, a posebno potencijalni migranti, nezadovoljni su ekonomskim prilikama, obrazovnim sistemom, zdravstvom, penzionim sistemom, državnom službom, pravosuđem i političkim sistemom.³² Ovo su neki od glavnih faktora koji su uticali na migraciju mladih u posljednjoj deceniji:

- Ekonomske prilike: nedostatak ekonomskih prilika jedan je od glavnih razloga zašto mladi ljudi napuštaju Albaniju. Zemlja ima visoku stopu nezaposlenosti, a plate su niske. Zbog toga je mladima teško pronaći dobar posao i izgraditi budućnost u Albaniji.
- Nezaposlenost: Albanija ima visoku stopu nezaposlenosti, posebno među mladima. To znači da mnogi mladi ljudi ne mogu naći posao u Albaniji, što ih tjera da migriraju u druge zemlje u potrazi za poslom.
- Mogućnosti obrazovanja. Albanski obrazovni sistem nije dobar koliko bi mogao biti. To otežava mladim ljudima da steknu vještine koje su im potrebne za dobar život. Zbog toga mnogi mladi ljudi odlučuju napustiti Albaniju kako bi se školovali u drugim zemljama.
- Albanija je relativno siromašna zemlja sa ograničenim mogućnostima za mlade ljude. Malo je dobrih škola, malo poslova i malo prilika za napredovanje. To otežava mladim ljudima u postizanju ciljeva, što ih tjera da migriraju u druge zemlje u potrazi za boljim životom.

---

²⁶ INSTAT 2020c ²⁷ FDI Intelligence 2023. ²⁸ King i Gëdeshi 2020b ²⁹ Balkanski barometar ³⁰ Cesareo 2017. ³¹ Gëdeshi i King 2018. ³² Gëdeshi 2021.

- Politička nestabilnost i korupcija: Albanija ima historiju političkih previranja, a posljednjih decenija zemlja se bori sa korupcijom i organiziranim kriminalom. Ovo može biti glavni izvor nesigurnosti za mlade ljude zbog kojeg mogu osjećati da nemaju budućnost u Albaniji. Kao rezultat toga, mnogi mladi ljudi odlučuju napustiti zemlju u potrazi za stabilnijim okruženjem.

Migracije mladih i demokratija

U pogledu opće demokratije, Albanija je ostvarila značajan napredak tokom posljednjih decenija. Od 1991. godine postoje redovni, slobodni i pošteni izbori te, iako ne savršeno, aktivno civilno društvo i nezavisni mediji. Međutim, korupcija i organizirani kriminal su i dalje glavni razlozi nedovoljnog nivoa demokratije. Albanija je glavna tranzitna tačka za trgovinu drogom i ljudima, što doprinosi nesigurnosti i nestabilnosti u društvu.

Posljednje godine obilježene su političkom polarizacijom, korupcijom, slabom vladavinom prava i nedostatkom povjerenja u političke institucije. Ovi izazovi narušavaju povjerenje javnosti u demokratski proces i otežavaju napredak ka jačanju demokratskog upravljanja.

Različiti indeksi ocjenjivali su stanje demokratije u Albaniji. Economist Intelligence Unit³³ stavlja Albaniju u kategoriju "manjkave demokratije", što je druga najbolja kategorija. Sa ukupnom ocjenom 6,41 od 10, Albanija se najbolje pokazala u kategoriji "građanske slobode" (7,35 bodova), a najlošije u kategoriji "političko učešće" (5 bodova). Na 64. mjestu u svijetu, Albanija se pokazala kao zemlja Zapadnog Balkana s najboljim rezultatima. Freedom House³⁴ rangira Albaniju kao "djelimično slobodnu" sa ukupnim rezultatom 67/100. Njihov izvještaj ističe visoko polarizirane političke stranke koje su često formirane prema vodećim ličnostima, korupciji i mitu. Kao pozitivan razvoj događaja, prema izvještaju Države u tranziciji 2023. koji priprema Freedom House, stopa korupcije u Albaniji se poboljšala zbog brojnih značajnih optužnica i presuda bivšim zvaničnicima koje donosi Specijalno tužilaštvo za borbu protiv korupcije i organiziranog kriminala (SPAK). Osim poboljšanja ukupne ocjene demokratije, SPAK je preuzeo proaktivnu ulogu u promoviranju borbe protiv korupcije i organiziranog kriminala, što pokazuje da u određenoj mjeri postoji politička volja za rješavanje ovog pitanja.

Političke institucije su ključne za sveukupni razvoj i ekonomski prosperitet. Stoga je ključno razumjeti koji faktori utiču na kvalitet institucija. Studije ukazuju na pozitivnu korelaciju između kvaliteta institucija i tipičnih stopa migracije.³⁵ Broj imigranata iz manje razvijenih zemalja koji žive u bogatijim, razvijenijim zemljama značajno se povećao tokom proteklih nekoliko decenija. Istovremeno, standard institucija u zemljama u razvoju također se poboljšao, što ukazuje na pozitivnu korelaciju.

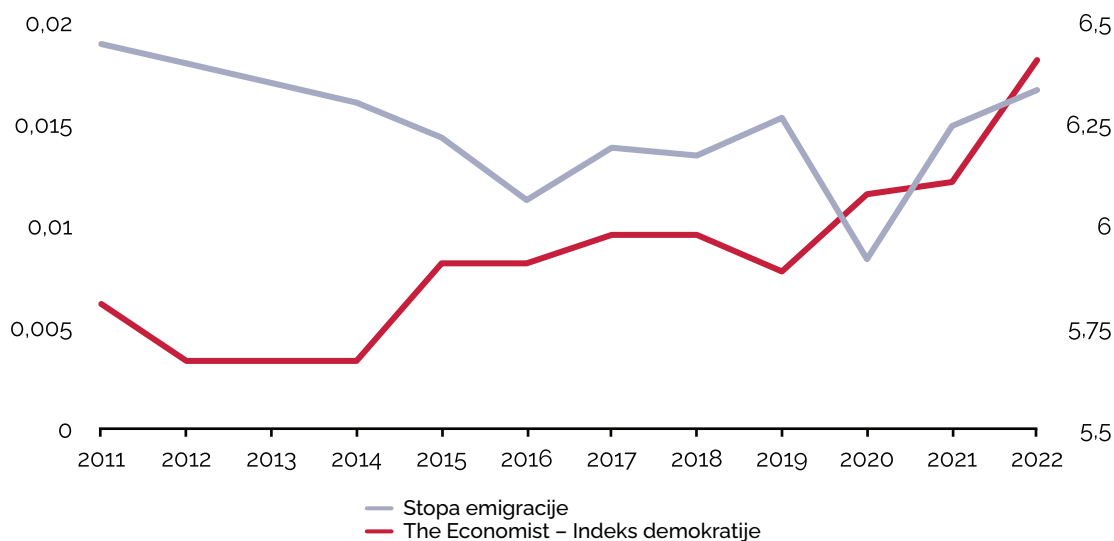
U slučaju Albanije, korelaciju je teško procijeniti jer se podaci o indeksima vezanim za demokratiju ocjenjuju tek od 2011. Procjena podataka o migracijama također je problematična jer se stanovnici Albanije ne evidentiraju sistematski po odlasku iz zemlje te postoji vrlo malo poticaja da prijave svoj odlazak lokalnim vlastima u novim zemljama. Međutim, neke indirektno metode omogućavaju procjenu broja pojedinaca koji su migrirali iz Albanije.³⁶

---

33 Indeks demokratije 2022. **34** Freedom House Stanje demokratije 2023. **35** Frédéric Docquier i Hillel Rapoport 2011. **36** Migracije u Albaniji 2017.

Slika 10. Demokratija i stopa migracije po godinama u Albaniji, 2023.

Izvor: The Economist Intelligence Unit, INSTAT, Bilješke autora, 2023.

Iz dostupnih podataka za period 2011–2022, kao što je prikazano na slici 10, ne postoji jasna veza niti korelacija između indeksa demokratije i stope migracije (broj migranata u odnosu na ukupno stanovništvo).

Međutim, dosadašnje studije pokazuju da, ovisno o karakteristikama migranata, zemlji odredišta i tome hoće li migranti i dalje osjećati snažnu povezanost i osjećaj pripadnosti svojoj matičnoj zemlji što ih potiče da i dalje utiču na politički proces, migracija može imati pozitivan ili negativan uticaj na institucije matične zemlje na razne načine. Općenito, studije među zemljama ukazuju na to da migracija ima povoljan uticaj na standard institucija u matičnoj zemlji. Međutim, inducirana demokratizacija izvana može se dogoditi samo ako zemlja domaćin usvoji politike koje migrantima omogućavaju integraciju i učešće u društvenim i ekonomskim aktivnostima, dopuštajući im da prihvate nove vrijednosti i norme koje mogu prenijeti svojoj matičnoj zemlji.³⁷

Na ponudu kvaliteta institucija, potražnju za kvalitetnijim institucijama, kao i na odnos između njih, mogu uticati migracije u matičnu zemlju kroz različite kanale. Što se tiče ponude, dostupnost ljudi koji su dovoljno kvalificirani ima značajan uticaj na ukupni kvalitet institucija. Istovremeno, ako najkvalificiraniji ljudi napuste zemlju, jedan od ishoda mogao bi biti da korumpirani režimi nastave postojati, a da se politička nestabilnost ne smanji.

Migracija može biti “samoodabrana” na mnogo načina. Migranti se obično sami odabiru na osnovu svog obrazovanja i to je primarni razlog zašto će migracija vjerovatno imati negativan uticaj na standard političkih institucija. Osim toga, obično su najobrazovaniji ljudi ti koji su politički angažirani i doprinose, na primjer, raspravi o javnim politikama.

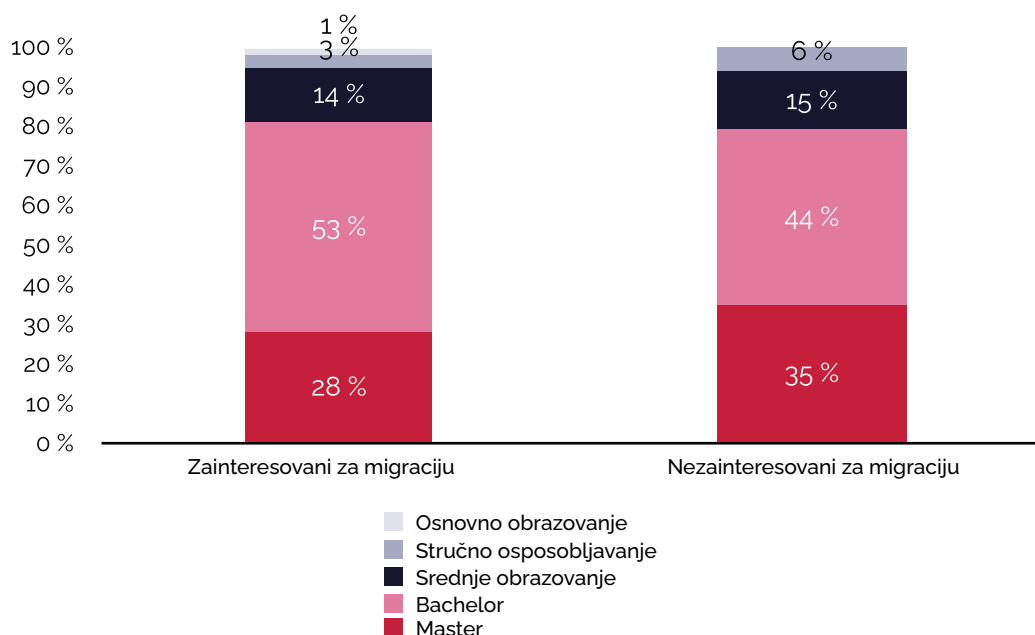
Pored podataka iz zvaničnih izvora, da bismo bolje razumjeli i procijenili vezu između migracija mladih i demokratije u Albaniji, proveli smo online anketu o uticaju migracija mladih na demokratiju. Glavni cilj bio je prikupljanje i analiza podataka o

³⁷ Lodigiani 2016.

mladim Albancima, s fokusom na demokratske vrijednosti i razloge koji stoje iza namjere migriranja. Anketiranje mladog stanovništva Albanije u dobi od 15 do 29 godina provedeno je u Google Forms-u i podijeljeno putem interneta (na web stranicama raznih nevladinih organizacija). Nakon pažljivog procesa uklanjanja nevažećih odgovora, ukupan broj ispitanika koji su popunili anketu bio je 173. Iako je uzorak relativno mali za stanovništvo mladih u Albaniji (661.365 mladih u dobi od 15 do 29 godina), ipak daje neke naznake o njihovim stavovima. Anketa je provedena u periodu maj-juni 2023.

Od 173 ispitanika, 80% je izrazilo želju da se iseli iz Albanije. Od ispitanika koji su izrazili interesovanje za migraciju, 81% ima završeno tercijarno obrazovanje (bachelor ili master). Ova brojka je u skladu sa Balkanskim barometrom i odražava visoke brojke kada je u pitanju odljev mozgova.

Slika 11. Stepen obrazovanja ispitanika ankete (%).

Izvor: Podaci iz upitnika autora, 2023.

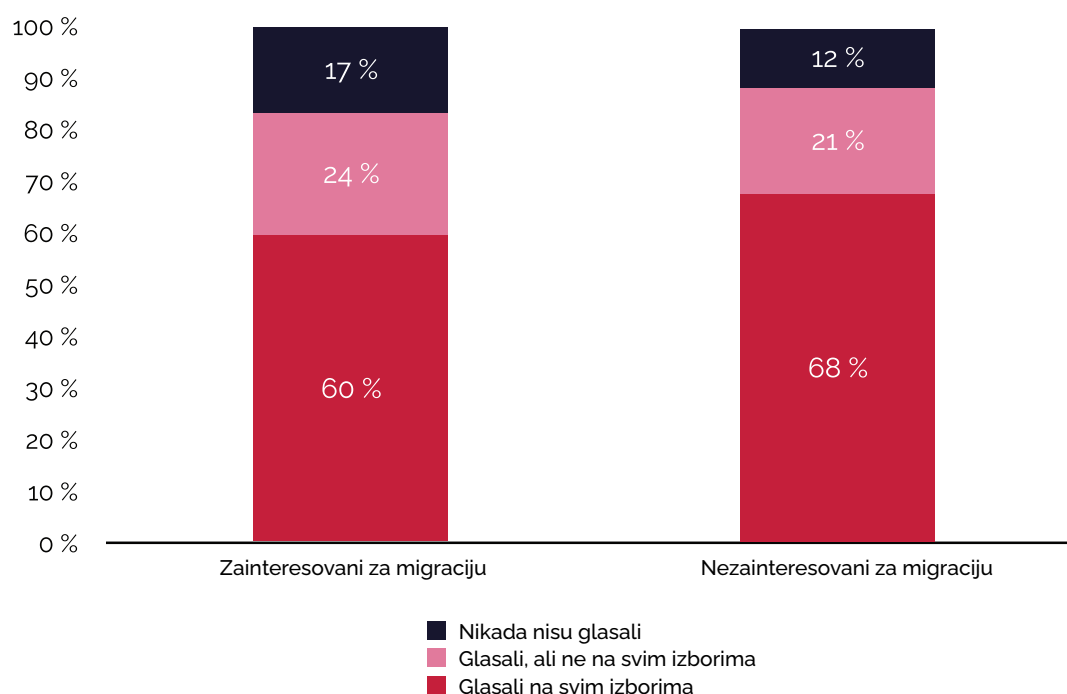
Interesovanje za migraciju povezano je i sa značajnim povećanjem potražnje za određenim zvanjima u oblasti medicine, zdravstvene njege i informaciono-komunikacione tehnologije (IKT), budući da su to najpoželjnija zanimanja u razvijenim zemljama.

Interesovanje za migraciju iskazalo je 91,5% studenata medicine, 83% studenata zdravstvene njege i 84,4% studenata informatike. Zajednički trend potencijalnih migracija, posebno za grupe studenata u određenim oblastima je zabrinjavajući i treba privući pažnju kreatora politika jer bi mogao povećati nedostatke u višim segmentima prijeko potrebnih zanimanja u Albaniji. Broj ljekara, medicinskih sestara i babica na 100.000 stanovnika u Albaniji je mnogo manji u poređenju sa prosjekom EU (384 ljekara u 2016). Albanija je 2000. godine imala 140 ljekara na 100.000 stanovnika, 2016. godine 120, dok je ovaj pokazatelj pao na 110 ljekara 2020. godine.³⁸

³⁸ King i Gëdeshi 2020.

S druge strane, ako dovoljno visok procenat ljudi koji su ulagali u sebe tako što su se obrazovali u gore navedenim oblastima na kraju ostane u svojoj zemlji zbog uspješnih politika i poduzetih mjera, učinci na raspodjelu vještina mogli bi smanjiti štetne posljedice migracija kvalificirane radne snage na političke institucije.³⁹ Međutim, na strani potražnje, odluka o odlasku može promijeniti i smanjiti motivaciju za “javno izražavanje stavova” (tj. glasanje ili zagovaranje promjena). U slučaju Albanije, podaci iz našeg upitnika pokazuju da veći procenat ljudi koji su izrazili interesovanje za migraciju (16,55%) nikada nisu glasali na lokalnim i centralnim izborima u odnosu na one koji nisu izrazili takvo interesovanje (11,76%). Nadalje, samo 59,7% ljudi koji namjeravaju migrirati glasalo je na svim mogućim izborima u odnosu na 67,65% ljudi koji ne žele migrirati.

Slika 12. Učešće u izbornim procesima (%).

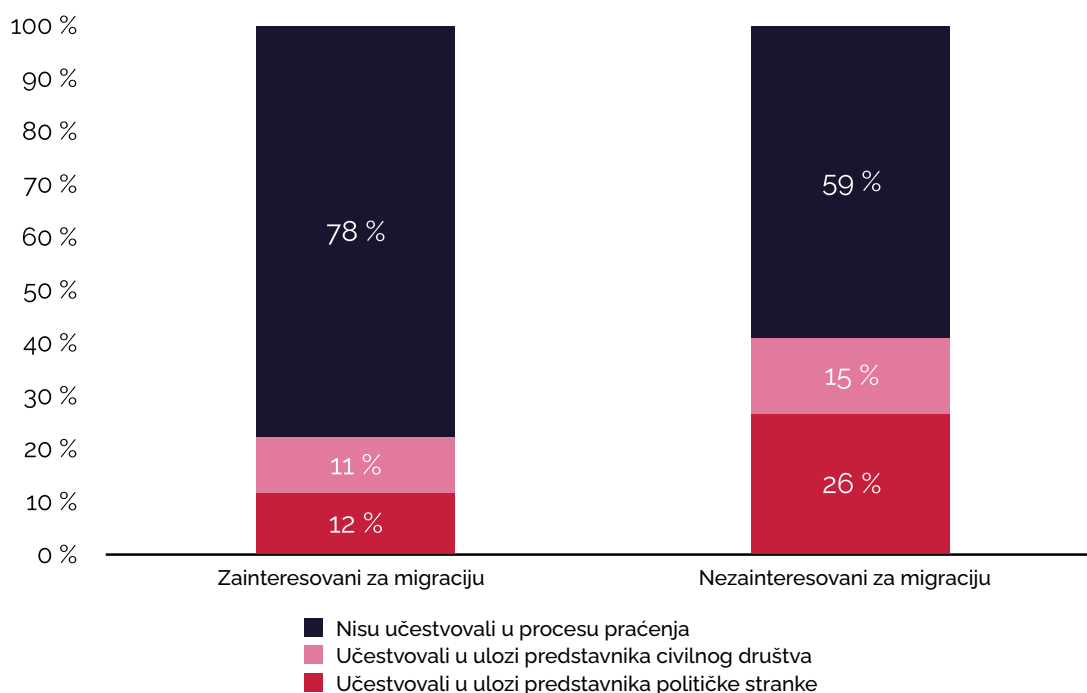
Izvor: Podaci iz upitnika autora, 2023.

Zanimljivo je da 77% mladih koji su izrazili interesovanje za migraciju smatra da je pravo glasa u izbornim procesima veoma važno oruđe demokratije (u poređenju sa 72% onih koji nisu izrazili interesovanje za migraciju), ali ipak manje učestvuju u glasačkim procesima.

Pored toga, mladi ljudi koji su zainteresovani za migraciju ne prate izborne procese u mjeri u kojoj to rade mladi bez takvog interesovanja, kao što je prikazano na slici 13. Istovremeno, većina mladih zainteresovanih za migraciju (51,9%) smatra da izborni procesi u Albaniji nisu slobodni i demokratski, u poređenju sa samo 32,3% mladih koji nisu zainteresovani za migraciju.

³⁹ Docquier i Rapoport 2011.

Slika 13. Učešće u praćenju izbornih procesa (%).

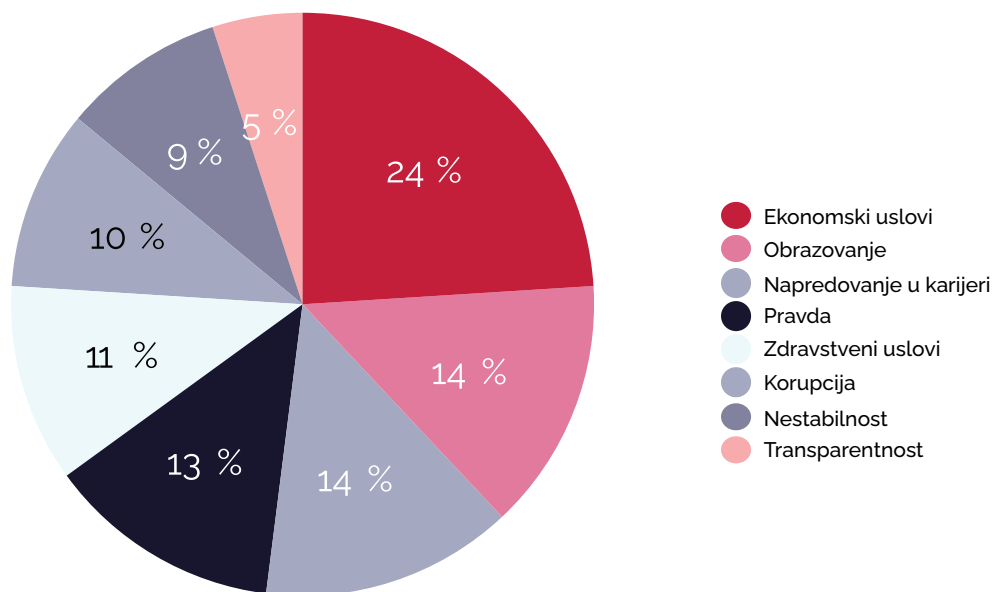

Izvor: Podaci iz upitnika autora, 2023.

Na pitanje o percepciji nivoa korupcije na skali od 1 do 10 (1 znači da nikako nema korupcije, a 10 znači potpuna korupcija), 43% mladih ljudi koji su zainteresovani za migraciju odgovorilo je da je u Albaniji nivo korupcije 10 (u poređenju sa samo 8,8% mladih ljudi koji nisu zainteresovani za migraciju). Nadalje, skoro 60% mladih koji su zainteresovani za migraciju smatra da politički režim treba biti podvrgnut velikoj ili potpunoj promjeni, u poređenju sa 41% mladih koji nisu zainteresovani za migraciju.

Iako mladi ljudi s namjerom da migriraju smatraju da je nivo korupcije alarmantan i da bi se politički režim trebao promijeniti, pokazali su slab interes za politički i socioekonomski život zemlje, posebno u poređenju s onima koji ne planiraju migrirati. Kada je u pitanju suočavanje sa zloupotrebama u društvenom ili političkom životu, veća je vjerovatnoća da će zloupotrebu prijaviti oni koji namjeravaju migrirati. 24% je uputilo barem jednu žalbu platformama za građane i izrazilo nezadovoljstvo pružanjem javnih usluga. Među onima koji ne namjeravaju migrirati, taj broj je bio 16%. Također, 5% je prijavilo korupciju na sličnim platformama, dok niko od onih koji ne namjeravaju napustiti zemlju to nije učinio.

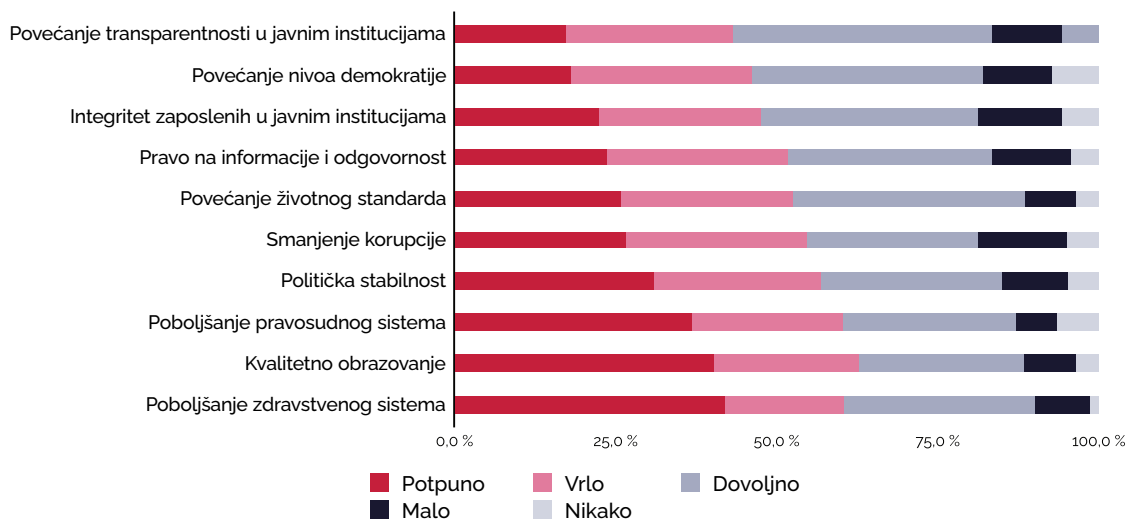
Slika 14. Faktori poticanja migracije mladih u Albaniji (%).

Izvor: Podaci iz upitnika autora, 2023.

Podaci iz upitnika su u skladu sa drugim studijama o razlozima zbog kojih mladi napuštaju Albaniju. Glavni razlozi i dalje su ekonomski uslovi sa 24%, a zatim obrazovanje (14%). Nivo korupcije i nestabilnost su među prvih deset razloga i čine 10% i 9% odgovora.

Slika 14. Faktori poticanja migracije mladih u Albaniji (%).

Izvor: Podaci iz upitnika autora, 2023.

Bolji zdravstveni sistem, kvalitet obrazovanja, pravosudni sistem, politička stabilnost i korupcija su faktori poticanja mladih da napuste zemlju. 42% ispitanika je reklo da bi bili izuzetno spremni napustiti Albaniju ako zemlja domaćin ponudi bolji zdravstveni sistem, a 19% je reklo da bi bili spremni. Što se tiče ostalih faktora poticanja, podaci pokazuju da bi na 31% ispitanika u potpunosti uticala politička stabilnost, a na 27% bi u potpunosti uticala korupcija.

Sveukupno, odgovori pokazuju da mladima nedostaje motivacije da učestvuju u procesima donošenja odluka te da imaju vrlo malo interesa za poboljšanje situacije u kojoj trenutno žive. Jasna je i pozitivna korelacija između zabrinutosti zbog socijalne nepravde, životnog standarda, korupcije i namjere da migriraju. Kao i u drugim društvima sa visokim nivoom korupcije, niska motivacija mladih da učestvuju u političkom životu može biti rezultat njihovog nepovjerenja da će njihovi naponi imati stvarni učinak, a ne njihove nespremnosti da žive u pravednijem društvu. Kakvi god da su razlozi, to može smanjiti politički pritisak za donošenje reformi i time dovesti do nižeg kvaliteta institucija. Od iznimne je važnosti uzeti ovo u obzir na svim nivoima donošenja odluka.

Rješenja i preporuke

Kako bi spriječila depopulaciju i promovirala održivi razvoj, Albanija mora donijeti rješenja za zadržavanje mladog stanovništva u zemlji i doprinijeti kružnoj migraciji. Ova rješenja mogu uključivati:

POBOLJŠANJE EKONOMSKIH MOGUĆNOSTI: poboljšanje izgleda za zapošljavanje i stvaranje povoljnog poslovnog okruženja ključni su za zadržavanje mladih talenata. Vlada bi trebala dati prioritet ekonomskim reformama, privući strane investicije, promovirati poduzetništvo i pružiti podršku firmama u fazi pokretanja. To se može postići kroz ciljane poticaje, programe stručnog osposobljavanja i poticanje inovacijskih centara.

JAČANJE OBRAZOVANJA I RAZVOJA VJEŠTINA: ulaganje u obrazovanje ključno je za mlade kako bi stekli vještine potrebne za tržište rada. Osiguravanje pristupa kvalitetnom obrazovanju, stručnom osposobljavanju i mogućnostima cjeloživotnog učenja je od suštinskog značaja. Usklađivanje obrazovnih programa sa potrebama industrije, promoviranje stažiranja i uspostavljanje partnerstava između obrazovnih institucija i preduzeća može poboljšati zapošljivost.

POBOLJŠANJE UČEŠĆA I ANGAŽMANA MLADIH: osnaživanje mladih da učestvuju u procesima donošenja odluka je ključno. Nedavno je kroz zakon o mladima vlada osnovala vijeća mladih u svakoj općini kako bi se obezbijedila platforma za mlade glasove. Stoga je ključno da postanu funkcionalni i da ih se podrži odgovarajućim finansiranjem. Poticanje uključivanja mladih u lokalnu upravu, političke stranke i organizacije civilnog društva potaknut će osjećaj odgovornosti i aktivnog građanstva.

SUZBIJANJE KORUPCIJE I OSIGURAVANJE DOBROG UPRAVLJANJA: borba protiv korupcije i osiguravanje transparentnosti i odgovornosti ključni su za izgradnju povjerenja u institucije. Jačanje vladavine prava, nezavisnosti pravosuđa i antikorupcijskih mjera su neophodni koraci. Provedba mehanizama za uključivanje građana u procese upravljanja i kreiranja politika može pomoći u vraćanju vjere u demokratski sistem.

Politike za mlade u Albaniji trebaju određena poboljšanja. Albanija je provela neke politike za mlade kao što su Nacionalna strategija za mlade i programe koji podržavaju preduzetništvo i zapošljavanje. Međutim, ove inicijative trebaju dalja poboljšanja. Institucije trebaju:

- Poboljšati pristup cjenovno pristupačnom stanovanju: programi cjenovno pristupačnog stanovanja koji su posebno namijenjeni mladim ljudima mogu riješiti jedan od glavnih izazova s kojim se suočavaju. Pružanje finansijske pomoći, promoviranje modela stambenih zadruga i razvijanje pristupačnih opcija najma mogu pomoći mladima da uspostave stabilan život u Albaniji.
- Ojačati mreže socijalne sigurnosti: jačanje programa socijalne zaštite, uključujući naknade za nezaposlene i zdravstveno osiguranje može pružiti sigurnosnu mrežu za mlade ljude tokom tranzicije ili ekonomske krize. Time se osigurava njihova dobrobit i smanjuje neizvjesnost vezana za ostanak u zemlji.

UTICAJ PROCESA PROŠIRENJA EU NA MIGRACIJE MLADIH: napredak u procesu proširenja EU može pozitivno uticati na migracije mladih. Izgledi za članstvo u EU donose ekonomske prilike, poboljšane standarde upravljanja i veću političku stabilnost. To također može dovesti do povećanja investicija i pristupa tržištu. Proces pristupanja treba da bude transparentan i inkluzivan te da se bavi ključnim oblastima kao što su vladavina prava, korupcija i demokratske reforme. Jasan pravac i konkretna korist mogu motivirati mlade ljude da ostanu u Albaniji i aktivno doprinesu razvoju zemlje.

Da se učinkovito bavi migracijom mladih, Albanija bi imala koristi od podrške i saradnje sa Evropskom unijom. EU može obezbijediti:

- Ekonomsku pomoć i investicije: EU fondovi i investicijski programi mogu potaknuti ekonomski razvoj u Albaniji, posebno u sektorima s velikim potencijalom zapošljavanja mladih. EU bi trebala pružiti finansijsku podršku, olakšati trgovinu i potaknuti evropska preduzeća da ulažu u Albaniju.
- Programe izgradnje kapaciteta i razmjene: zajedničke inicijative koje promoviraju razmjenu znanja, razvoj vještina i međukulturnu razmjenu između mladih iz Albanije i EU mogu proširiti vidike i stvoriti mogućnosti za umrežavanje. Stipendije, programi stručnog osposobljavanja i programi mobilnosti mladih mogu olakšati takve razmjene.

Studija slučaja Bosne i Hercegovine

Politička nestabilnost potiče iseljavanje mladih

Neira Kujović, voditeljica projekta i projektni menadžer
Hamza Pecar, projekt menadžer
Forum lijeve inicijative

Uvod

OD USPOSTAVE sadašnjeg političkog sistema Bosne i Hercegovine (BiH) Dejtonskim mirovnim sporazumom potpisanim 1995. godine, zemlja se suočavala sa različitim fazama političkog i društvenog razvoja. Neposredno nakon završetka rata, snažno međunarodno vojno i civilno prisustvo omogućilo je širenje nade u bolju budućnost širom zemlje.

Optimizam među međunarodnim predstavnicima u BiH utjelovljen je uglavnom u Uredu visokog predstavnika (OHR)⁴⁰ i njegovim bonskim ovlastima.⁴¹ Nadu da bi Bosna i Hercegovina mogla biti funkcionalna država koja će jednog dana postati članica Evropske unije osjetili su i obični građani. Novoosnovane političke stranke dobijale su podršku i sa svakim izborima građani su očekivali promjene i poboljšanja u životu.

Dejtonskim mirovnim sporazumom Bosna i Hercegovina je po prvi put uspostavljena kao demokratska država. Međutim, u stvarnosti, politička kultura građana i politička odgovornost donositelja odluka nisu bili dovoljni da se stvori funkcionalna demokratija. Stoga je prvi cilj bio podizanje svijesti građana i njihovo uključivanje u političke procese izvan samih izbora. Drugo, cilj je bio zakonski smanjiti mogućnosti političkim akterima da nastave s negativnim političkim praksama, koje uglavnom karakterišu nepotizam, ekonomska i politička korupcija i nedostatak vladavine prava.

Očekivana promjena dolazila je vrlo sporo, a sa sve većim globalnim trendom migracija građani su postali svjesni da se njihov životni standard neće značajno poboljšati u bliskoj budućnosti. Ovo je posebno bio slučaj među mladim ljudima koji nisu imali sredstva i znanje da se aktivno uključe u političke procese i traže promjene.

---

40 Svrha OHR-a i visokog predstavnika za Bosnu i Hercegovinu je nadgledanje civilne provedbe Dejtonskog mirovnog sporazuma. Bonske ovlasti dodatno ovlašćuju visokog predstavnika da donosi obavezujuće odluke i smjenjuje javne službenike s dužnosti. **41** Bonske ovlasti dodatno ovlašćuju visokog predstavnika da donosi obavezujuće odluke i smjenjuje javne službenike s dužnosti.

Zbog visoke stope nezaposlenosti mladih i plata koje nisu dovoljne za život, mladi su bili prisiljeni tražiti bolju budućnost za sebe i svoju porodicu u inostranstvu. Porast etnonacionalističke retorike i političke nestabilnosti od 2006. dodatno su potencirali masovno iseljavanje.⁴²

U narednim poglavljima će se detaljnije razraditi osnovni uzroci odlaska mladih iz zemlje i predstaviti statistički podaci o glavnim odredištima. U poglavljima se govori o posljedicama migracija na demokratski razvoj Bosne i Hercegovine i njihovim mogućim posljedicama u budućnosti. Dajemo i preporuke kako smanjiti migraciju mladih i privući one koji su otišli da se vrate.

Pregled migracija

Migracije iz Bosne i Hercegovine, pa čak i šire regije Zapadnog Balkana, posebno u zapadnoevropske zemlje, nisu nova pojava. Razlozi su se, međutim, znatno razlikovali tokom godina.

Većina migracija bila je povezana sa promjenom vodstva i nespremnošću na poslušnost novim vladarima – datira još iz 15. stoljeća kada su Hrvati bježali od dolaska Osmanskog carstva, a vidi se i u iseljavanju muslimana nakon aneksije Bosne koju je proglasilo Austro-Ugarsko Carstvo u 19. stoljeću. Trend iseljavanja nastavio se i u socijalističkoj Jugoslaviji između 1945. i 1990. godine, a bio je obilježen migracijom radne snage. Niskoobrazovani fizički radnici sa Zapadnog Balkana bili su potrebni da podrže ekonomski procvat u Evropi, uglavnom u Njemačkoj. Između 1948. i 1991. godine skoro 730.000 ljudi napustilo je Bosnu i Hercegovinu, najprije zbog posla, ali su kasnije migrirali zauvijek. Neki ljudi su otišli i iz političkih razloga, jer su određene slobode i privatno vlasništvo bili prilično ograničeni tokom socijalističkog perioda.⁴³

Najveća migracija iz Bosne i Hercegovine dogodila se tokom rata u BiH 1992–1995. godine i rezultirala je odlaskom više od milion ljudi iz zemlje. Po završetku rata, neki ljudi su se vratili u Bosnu i Hercegovinu, dok su drugi ili ostali u zemljama u koje su izbjegli ili su se preselili dalje u zemlje svog krajnjeg odredišta.

Još jedan val migracija koji traje do danas počeo je vrlo brzo nakon završetka rata 1995. godine. Značajan broj ljudi koji su pobjegli od rata vratili su se u zemlju. Prava izbjeglica priznata su i Dejtonskim mirovnim sporazumom.⁴⁴

Potreba za obnovom domova i infrastrukture bila je čvrsto podržana na međunarodnom nivou, a uz pomoć vanjskih sredstava, postojala je nada da su ljudi

---

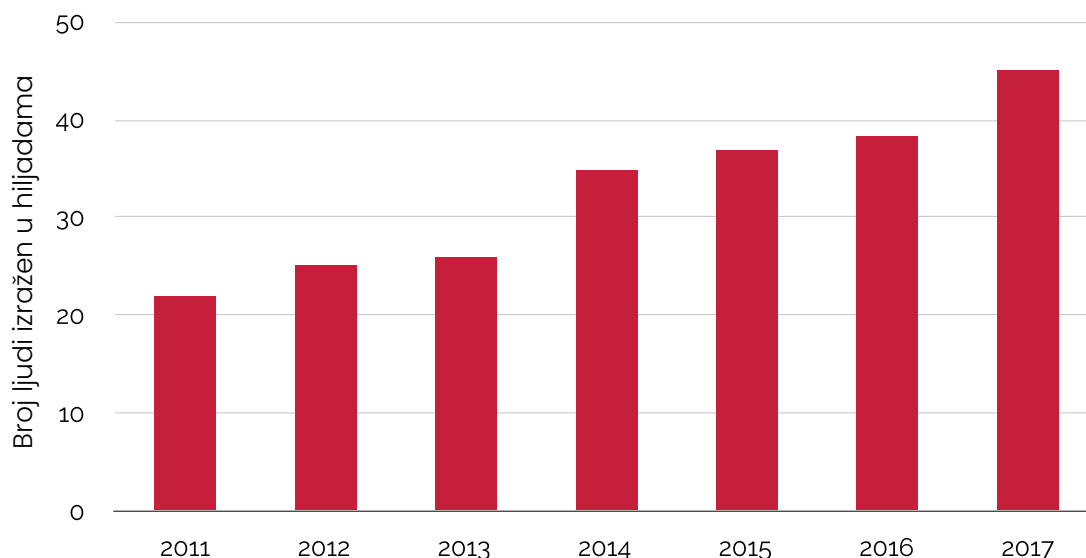
42 U 2016. godini, rasprave o ustavnoj reformi u Bosni i Hercegovini bile su potaknute mišljenjem Venecijanske komisije o diskriminaciji u ustavu zemlje, uz podršku diplomatskih napora SAD-a. Predložene reforme uključivale su jednog predsjednika, boljeg premijera i osnaživanje parlamenta. Bosanski lideri su se posvetili jačanju državne vlasti i pojednostavljenju parlamentarnih i predsjedničkih funkcija. Lorda Paddyja Ashdowna naslijedio je Christian Schwarz-Schilling na mjestu visokog predstavnika, koji je prebacio fokus na lokalno vlasništvo i zatvorio Ured visokog predstavnika (OHR) kroz ustavnu reformu. Schwarz-Schilling je predložio transparentnu "ustavnu konvenciju" kako bi se uključila javnost i osporila etnonacionalistička prevlast. Uprkos podršci Njemačke, oklijevanje EU i povlačenje Hrvatske demokratske zajednice doveli su do propasti inicijative do ljeta 2007, navodeći zabrinutost zbog međunarodnog uticaja i potencijalnih smetnji u tekućim pregovorima o reformi policije. **43** Alma Pabrić 2002. **44** Aneks 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma "Sporazum o izbjeglicama i rasejanim licima" odnosi se na prava izbjeglica, jačanje njihove slobode povratka te zaštitu od diskriminacije i krivičnog gonjenja.

voljni ponovo graditi svoju budućnost u Bosni i Hercegovini. Međutim, iseljavanje se nastavilo te je od 1996. do 2001. godine otišlo više od 92.000, uglavnom mladih ljudi.⁴⁵

Njemačka, Hrvatska, Slovenija, Švicarska, Italija, Francuska i Austrija su bila glavna odredišta između 1945. i 2001. godine. Osim evropskih zemalja, oko 210.000 građana Bosne i Hercegovine se tokom i neposredno nakon rata preselilo u SAD, Australiju i Kanadu. U susjednim zemljama Zapadnog Balkana još uvijek živi oko 817.000 Bosanaca.⁴⁶

Ukidanje viznog režima 2010. dodatno je doprinijelo migracijama iz Bosne i Hercegovine jer su građani sada mogli putovati u zemlje Schengena bez vize. Posjetiti prijatelje i porodicu postalo je lakše, kao i iskusiti životni standard EU. Statistički podaci o međunarodnim migracijama OECD-a (Slika 16) pokazuju da je broj imigranata iz Bosne i Hercegovine u zemljama OECD-a u porastu od 2011. godine.

Slika 16. Godišnji broj imigranata iz BiH u zemlje OECD-a, 2011-2017.

Izvor: Statistički podaci o međunarodnim migracijama, OECD.

Rast se može primijetiti i u godišnjem broju prvih boravišnih dozvola izdatih u zemljama EU-27 te Lihtenštajnu, Islandu, Norveškoj i Švicarskoj (Tabela 1) koje su dostigle vrhunac neposredno prije pandemije COVID-19 i od tada su konstantne.

⁴⁵ Izvještaj o humanom razvoju 2002. ⁴⁶ Izvještaj o humanom razvoju 2002.

Tabela 1. Broj prvih boravišnih dozvola izdatih državljanima BiH u zemljama EU-27, Lihtenštajnu, Islandu, Norveškoj i Švicarskoj.

	2014.	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Ukupno novih dozvola	4.771	4.453	7.005	13.990	26.244	29.180	18.181	18.946

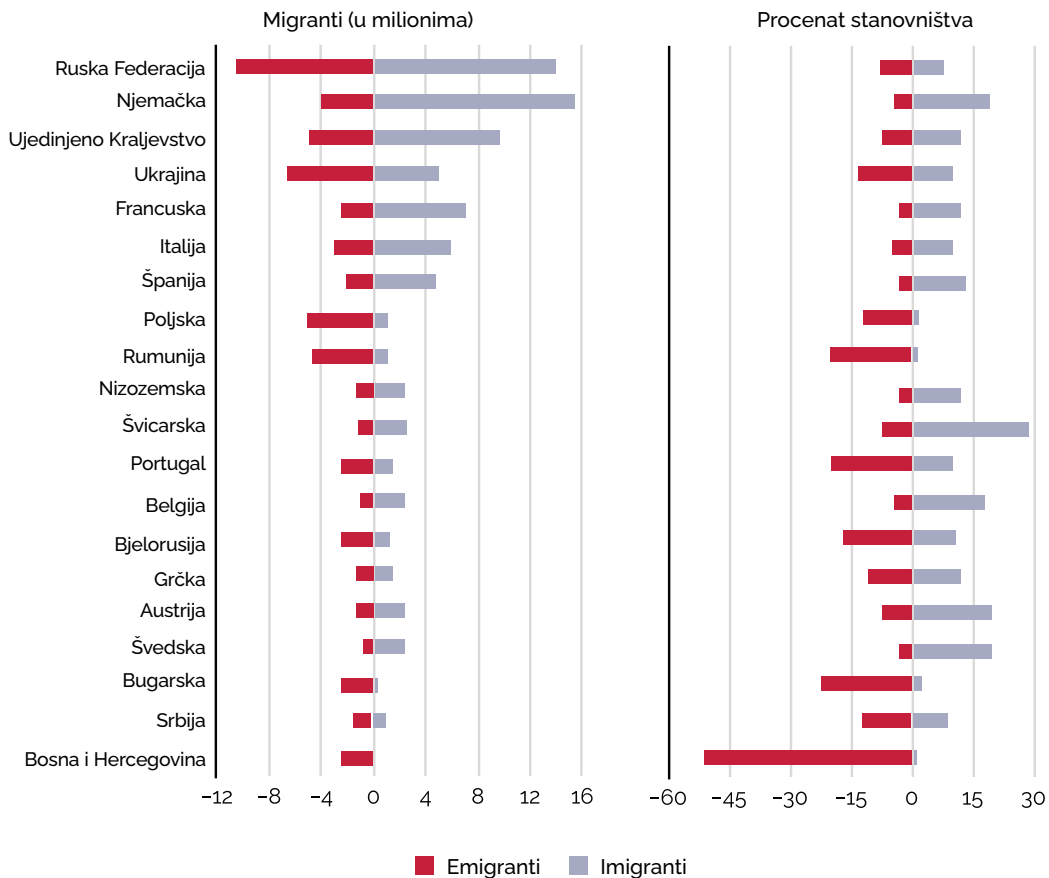
Kada je riječ o zemljama EU, postoji trend da neke zemlje postaju sve popularnija odredišta za građane Bosne i Hercegovine, dok druge bilježe pad. Brojevi u Tabeli 1. predstavljaju nove izdate dozvole, pored broja ljudi koji su već emigrirali. Na primjer, najznačajniji porast je zabilježen u Sloveniji, gdje je ukupan broj izdatih boravišnih dozvola do 2021. godine iznosio 43.817, da bi se u 2021. godini taj broj popeo na 93.666. Pored toga, treba spomenuti i Hrvatsku, sa 5.502 izdatih dozvola u 2013. godini i porastom na 35.149 u 2021. Nasuprot tome, najveći pad zabilježen je u Italiji, gdje se broj smanjio sa 30.074 u 2012. na 19.994 u 2021. godini.

Ove promjene se mogu objasniti različitim faktorima. Gotovo nepostojeća jezička barijera jedan je od glavnih razloga migriranja građana BiH u Hrvatsku i Sloveniju. Pored toga, Slovenija je potpisala Sporazum o zapošljavanju sa Bosnom i Hercegovinom, čime je olakšano zapošljavanje državljanima BiH. Etnički hrvatski⁴⁷ državljani Bosne i Hercegovine imaju pravo na hrvatsko dvojno državljanstvo. Od kada je Hrvatska postala članica EU 2013. godine, bosanski Hrvati su uveliko koristili priliku da emigriraju u Hrvatsku, ali i druge zemlje EU. Mnogi Bosanci koji rade za slovenačke i hrvatske firme su angažirani u raznim zemljama EU gdje mogu ostvariti veće prihode u odnosu na svoje sunarodnjake u Sloveniji i Hrvatskoj.

Prema Izvještaju UN-a o svjetskoj migraciji iz 2022. godine (Grafikon 2), Bosna i Hercegovina ima najveći udio emigranata među svojim građanima, od kojih su mnogi otišli tokom raspada Jugoslavije. Grafikon pokazuje da iako je bh. migracija brojčano relativno mala, po procentu stanovništva je daleko najveća; više od 50% stanovništva živi u inostranstvu. Na primjer, od 1995. godine iz Bosne i Hercegovine je emigriralo 79% istraživača iz oblasti inženjerstva, 81% diplomiranih magistara prirodnih nauka i 75% doktora tehničkih nauka.⁴⁸

⁴⁷ Etnički Hrvati čine 15% stanovništva Bosne i Hercegovine, prema službenoj državnoj statistici iz popisa stanovništva iz 2013. godine. ⁴⁸ Institut za razvoj mladih KULT 2017.

Slika 17. Top 20 evropskih zemalja migranata, 2020.

Izvor: Izvještaj o svjetskoj migraciji 2022, Međunarodna organizacija za migracije, UN.

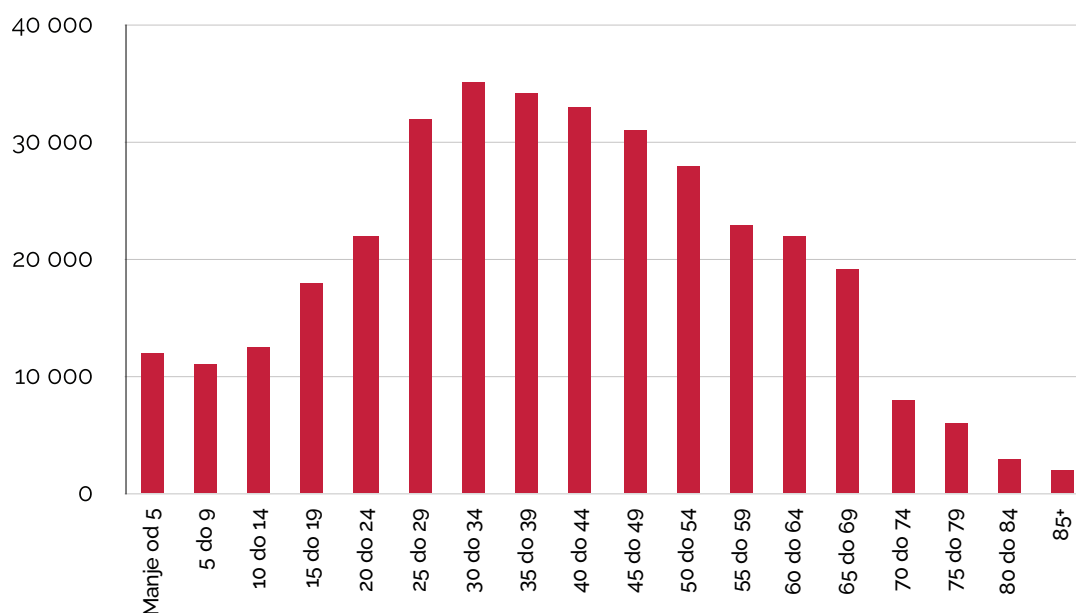
Mladi iz BiH odlaze iz zemlje: činjenice i stavovi

Mladi su važni za društveni razvoj, posebno u smislu inovacija i snažne radne snage koja potpomaže ekonomski razvoj. Dakle, vidjeti mlade koji odlaze iz zemlje znači da će se dugoročno ekonomski razvoj smanjiti, a socijalne usluge degradirati. Trenutno je omjer radnika i penzionera u Bosni i Hercegovini 1,27:1, što je dugoročno neodrživo i dovest će do daljeg pada životnog standarda. Za pravilno funkcioniranje penzionog fonda potreban omjer je 3:1.

S obzirom na to da većina ljudi nakon migracije ostane u zemlji, institucije Bosne i Hercegovine ne daju pouzdane podatke o ljudima koji napuštaju zemlju. Međutim, Svjetska banka⁴⁹ navodi da je većina (preko 50%) emigranata iz BiH u zemljama EU-15 bila mlađa od 39 godina.

⁴⁹ Svjetska banka, Bečki institut za međunarodne ekonomske studije (WIIW) 2018.

Slika 18. Starosna struktura bh. emigranata u odabrane zemlje EU, broj osoba, 2018.

Izvor: Trendovi tržišta rada na Zapadnom Balkanu, Svjetska banka.

Na osnovu Izvještaja o globalnoj konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma⁵⁰ iz 2018. godine, Bosna i Hercegovina zauzima 103. mjesto od 137 zemalja po prosječnom indeksu konkurentnosti. Pored ovoga, postoje još tri relevantna indeksa koji bi mogli objasniti zašto mladi napuštaju zemlju:

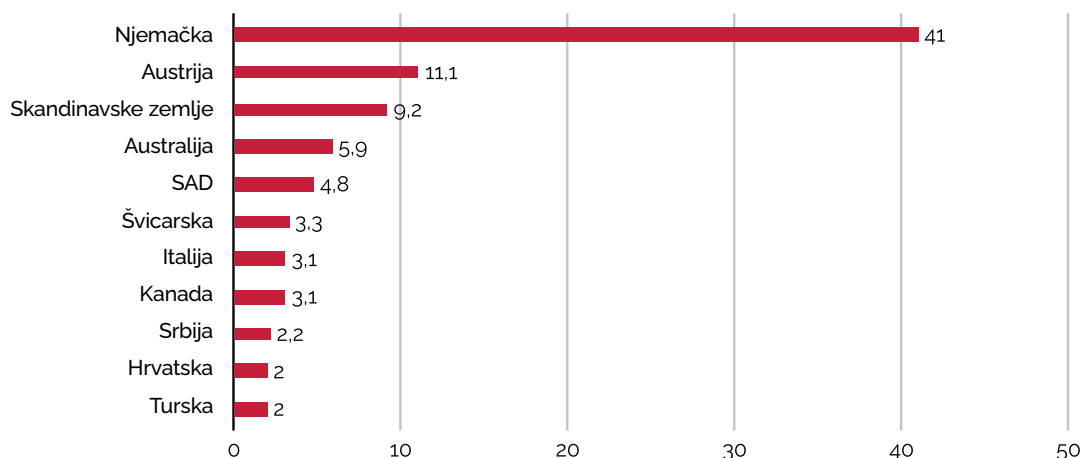
- Institucije: na 126. mjestu od 137
- Učinkovitost tržišta rada: na 123. mjestu od 137
- Visoko obrazovanje i usavršavanje: na 91. mjestu od 137

Fondacija Friedrich Ebert Stiftung (FES) je 2018. godine provela opsežne studije o mladima u 10 zemalja jugoistočne Evrope, uključujući i Bosnu i Hercegovinu. Ove studije provedene u BiH 2014. i 2018. godine omogućavaju analiziranje promjena u stavovima mladih.

Prema Studiji o mladima Fondacije FES iz 2014. godine, skoro polovina mladih (49,2%) izjavila je da želi napustiti zemlju, međutim, postoji i značajan procenat mladih koji nemaju želju za migracijom (37,9%). Motivi za migraciju su ekonomske i egzistencijalne prirode: poboljšanje životnog standarda (67,8%), lakše zapošljavanje (14,6%) te bijeg od nepovoljne situacije u BiH (6,8%). Njemačka je među vodećim preferiranim migracijskim zemljama.

⁵⁰ Indeks globalne konkurentnosti (GCI) obuhvata mikroekonomske i makroekonomske osnove nacionalne konkurentnosti, što znači institucije, politike i druge faktore koji određuju nivo produktivnosti zemlje.

Slika 19. Preferirano migracijsko odredište onih koji žele migrirati.

Izvor: Studija o mladima Fondacije FES, 2014.

Četiri godine kasnije, Studija o mladima Fondacije FES 2018. godine donijela je donekle očekivane nove rezultate, ali koji pokazuju sve veći jaz između onih koji žele migrirati i onih koji to ne žele. Studija pokazuje da većina mladih, u manjoj ili većoj mjeri, (61,8%) želi preseliti u drugu zemlju. Ovaj broj je porastao u odnosu na 2014. godinu, međutim, procenat mladih koji ne namjeravaju emigrirati ostao je stabilan te je čak i blago porastao (2014: 37,9%, 2018: 38,2%).

Do sličnih rezultata je došao i Populacijski fond UN-a (UNFPA 2021)⁵¹ u Bosni i Hercegovini, potvrđujući da je skoro 47% mladih razmišljalo o trajnom ili privremenom napuštanju BiH. Zbog velikog uzorka ankete, mogu se izvući pouzdani podaci i zaključci koji se odnose na demografsku strukturu bh. mladih koji žele otići. Nema značajne razlike u stavovima između ispitanika iz ruralnih i urbanih područja. Međutim, postoji razlika između ispitanika i ispitanica, pri čemu je 24,8% ispitanika izrazilo spremnost da migriraju u poređenju sa 22,1% ispitanica.

Studija UNFPA također pokazuje da što je osoba mlađa, to je spremnija da napusti zemlju. Veći nivo obrazovanja također smanjuje namjeru migracije. Pored toga zabilježena je i značajna razlika između zaposlenih i nezaposlenih. Samo 40% stalno zaposlenih željelo je napustiti zemlju, a kod nezaposlenih taj broj iznosi skoro 59%.

U studiji Fondacije FES, motivi za odlazak bili su gotovo isti kao i 2014. godine: poboljšanje životnog standarda (47,6%), bolje mogućnosti zapošljavanja (20,8%), veće plate (16,8%) i bolje obrazovanje (7,7%). Ranije spomenuti Izvještaj o globalnoj konkurentnosti Ekonomskog foruma iz 2018. godine također je naveo nizak životni standard i mogućnosti zapošljavanja kao glavne pokretače mladih koji žele otići, stavljajući Bosnu i Hercegovinu na 131. po kvalitetu obrazovnog sistema, 135. po sposobnosti zadržavanja talenata i 136. po sposobnosti privlačenja talenata, od ukupno 137 zemalja.

51 UNFPA 2021.

Stopa nezaposlenosti mladih je u BiH opala posljednjih godina, ali je i dalje relativno visoka i iznosi oko 26%. Mladi su također najverovatnije u NEET grupi. Međutim, taj broj se smanjio na 20% u 2019. godini, u poređenju sa 25% u 2009. godini. Ruralno stanovništvo je zastupljenije u NEET grupi. U 2009. godini procenat ruralnog stanovništva klasificiranog kao NEET iznosio je 28% i smanjio se na 22% do 2019. godine, dok je u gradskom stanovništvu taj procent iznosio 20% u 2009. godini i smanjio se na 18%.⁵²

Iako je neformalna ekonomija u opadanju, ona je i dalje faktor koji potiče mlade ljude da napuštaju zemlju. U Bosni i Hercegovini, neformalna preduzeća često posluju bez registracije ili plaćanja poreza i ne obezbjeđuju socijalno osiguranje ni za mlade ni za poslodavce. Dakle, to dovodi do povrede dužnosti i iskorištavanja poslodavca prema svojim zaposlenima. Trenutno skoro svaki treći (30,5%) zaposlenik radi u neformalnoj ekonomiji. Ovo posebno utiče na starosnu grupu od 15 do 30 godina. Najveće stope neformalnog zapošljavanja zabilježene su u sektoru poljoprivrede (preko 50%), zatim u sektorima informacija, proizvodnje i finansija.

Podaci istraživanja UNFPA pokazuju da je oko 10% ljudi između 25 i 29 godina imalo neko iskustvo odlaska u inostranstvo radi studiranja ili usavršavanja. Ovako nizak procenat implicira da se mladi ili nerado sele u inostranstvo radi obrazovanja ili jednostavno nisu svjesni mogućnosti. Od onih koji ipak odu, samo se mali dio vraća, jer se najčešće sele u razvijenije i demokratske zemlje.

Kružne migracije su prepoznate kao povoljno rješenje za smanjenje ukupnih štetnih društvenih posljedica odlaska mladih iz Bosne i Hercegovine. Prilično zabrinjavajuća činjenica je, međutim, da bi skoro 60% mladih koji su izrazili želju da napuste zemlju željeli ostati u zemlji odredišta duže od 20 godina.⁵³ Budući da Studija o mladima Bosne i Hercegovine 2018/2019 Fondacije FES pokazuje da su dva glavna pokretača odlaska bolji životni standard i bolje mogućnosti zapošljavanja, može se pretpostaviti da bi ljudi bili spremni vratiti se u Bosnu i Hercegovinu ako dođe do boljitka.

Zahvaljujući snažnom angažmanu međunarodnih organizacija kao što su UNFPA, USAID, Fondacija Friedrich Ebert, te istraživanjima⁵⁴ koja su proveli, postoji detaljan uvid u percepcije i stavove mladih u Bosni i Hercegovini u posljednjih 8 do 10 godina. Mladi perspektivu zemlje ne smatraju previše pozitivnom, što će sigurno imati dugoročne posljedice u ekonomskom, društvenom i političkom životu. Učinci na razvoj demokratije i druge aspekte političkog života dalje se istražuju u sljedećem poglavlju.

---

52 Grupacija Svjetske banke 2018. 53 Turčilo i dr. 2019. 54 Ibid (UNFPA, USAID, Fondacija Friedrich Ebert, WBO)

Učinci migracija mladih na razvoj demokratije

Navedene studije pokazuju da je glavni pokretač želje mladih za migracijom poboljšanje životnog standarda i bolje mogućnosti zapošljavanja. Međutim, osnovni uzrok ova dva pokretača je politička kriza iz 2006. godine koja otežava ozbiljan ekonomski razvoj i direktne domaće i strane investicije.

Bosna i Hercegovina ne ostvaruje cilj ekonomskog rasta BDP-a od 5-10% godišnje, što bi dovelo do značajnog rasta BDP-a po glavi stanovnika.⁵⁵ Za BiH je 2021. godine iznosio 17.492 USD, dok je u Hrvatskoj bio 34.543 USD. Bosna i Hercegovina ima veći rast BDP-a od prosjeka EU, ali to nije dovoljno da sustigne životni standard u bliskoj budućnosti.

Korupcija, ljudska prava i erozija povjerenja u zvanične institucije su jedan od glavnih razloga zašto zemlja nije u boljem ekonomskom stanju. Kada je u pitanju korupcija, Bosna i Hercegovina je u stalnom padu od 2012. godine, s padom rezultata sa 42 (od 100) na 34 u 2022. godini, te je sada najgora zemlja po tom pitanju na Zapadnom Balkanu.⁵⁶

Indeks ljudskog razvoja za 2021/2022, koji je izradio UN, pokazuje kuda zemlja ide kada je u pitanju ukupni društveni razvoj. Dok sve zemlje EU imaju veoma visok ljudski razvoj, Bosna i Hercegovina, Albanija i Sjeverna Makedonija samo spadaju u kategoriju zemalja s visokim ljudskim razvojem.⁵⁷ Bosna i Hercegovina je pokazala napredak od 2015. godine, ali nedovoljan da bi se svrstala u zemlje s vrlo visokim indeksom ljudskog razvoja.

Na kraju, i Indeks Freedom House-a i Indeks razvoja demokratije Economista smatraju Bosnu i Hercegovinu hibridnim režimom, daleko ispod pune i manjkave demokratije, ali iznad autoritarnih režima. Smanjenje nivoa demokratije posljedica je vladavine trojice autarhičnih, etnonacionalističkih vođa, što je dovelo do komunitarnog modela demokratije. To je omogućeno populističkom mobilizacijom i dovelo je do uspostave tri paralelna etnička društva u jednoj državi.⁵⁸ Ovi različiti indeksi pokazuju da politika BiH nije uspjela odgovoriti na izazove u zemlji. To je također uticalo na to kako mladi doživljavaju institucije i politiku u zemlji.

Sve gore navedene studije o mladima pokazuju visok nivo nepovjerenja u institucije, političare i politiku općenito među mladim stanovništvom zemlje. Glasanje na izborima jedan je od rijetkih načina na koji mladi pokazuju određeni politički angažman, dok protesti ili druge ciljane akcije nisu popularne. Poveznica između stanja demokratije i mladih najbolje je prikazana u Studiji o mladima u BiH Fondacije FES iz 2018. godine: "Spoj demokratske tranzicije, izolovanih političkih elita i sporog ekonomskog razvoja daje prepoznatljiv obrazac političkog ponašanja mladih koji odlikuje apstiniranje od politike kao vid protesta i otpora prema političkom sistemu kog se čini da nije briga za njihovu budućnost".

Taj otpor i protest u konačnici rezultiraju i odlaskom mladih iz zemlje i imaju dalje posljedice na demokratski razvoj. Za razliku od percepcije javnosti i medijskog narativa da mladi ne glasaju na izborima, studije o mladima pokazuju da je procenat mladih koji su glasali ili bi glasali između 60 i 70%. To je, zapravo, više od ukupne prosječne izlaznosti birača u BiH, koja nije prelazila 60% od 2000. godine i stalno se smanjuje.

---

⁵⁵ Otvorena baza podataka, Svjetska banka ⁵⁶ Indeks percepcije korupcije, Transparency International, 2022.

⁵⁷ Indeks ljudskog razvoja, Program Ujedinjenih nacija za razvoj 2022. ⁵⁸ Freedom House 2023.

Ali ono što je zaista važno u godinama koje dolaze jeste način na koji demografska tranzicija utiče na demokratski razvoj. Proučavanje ove pojave počelo je nedavno, nakon napada 11. septembra, a potaknulo ga je Arapsko proljeće. Istraživanje pokazuje da se sa energičnim i mladim stanovništvom zemlje mogu razvijati na dva načina – ili može doći do sukoba, što je bio slučaj u nekoliko afričkih zemalja u kojima su mladi iskorištavani za dobrobit nekih autoritarnih režima, ili do toga da mladi preuzmu aktivnu ulogu u ustanku, traže demokratske promjene i slome autokratske režime, kao što je to bio slučaj tokom Arapskog proljeća.⁵⁹ Starenje stanovništva može uticati na sposobnost države za tranziciju. Međutim, to nije uvijek tako jednostavno, budući da su starija društva u Evropi nedavno pokazala političke tendencije podržavanja autoritarnih vođa.

Postoje i dva scenarija (jedan pozitivan i jedan negativan) demokratskog razvoja u Bosni i Hercegovini. U slučaju da se migracija mladih nastavi, jasno je da će se ukupni odaziv birača smanjiti, što će dodatno dovesti u pitanje legitimitet izabраниh predstavnika, posebno onih koji se predstavljaju kao čuvari određenih etničkih grupa sa samo 20–30% ukupne podrške ovih birača.

Mladi obično imaju progresivnije i inovativnije ideje koje mogu pozitivno uticati na ukupan razvoj zemlje. Ako mladi napuste zemlju može doći do ozbiljnih negativnih posljedica na politiku, ali i na ekonomiju. Na primjer, u politici, starije stanovništvo vrjednuje teme koje se odnose na penzije i zdravstvenu zaštitu. Za mlade su ipak važnije ekonomija, nejednakost, okoliš i obrazovanje.

Planiraju li mladi zauvijek emigrirati ili bi mogli zamisliti povratak u nekom trenutku, od ključnog je značaja za bh. društvo i može odrediti da li će se zemlja razvijati na negativan ili pozitivan način. Također je važno napomenuti da se vodeći političari u Bosni i Hercegovini ne bave aktivno pitanjem odlaska mladih. To je uglavnom zbog kratkoročnih ekonomskih razloga jer od 2010. godine novčane doznake iseljenika iznose oko 12% BDP-a BiH godišnje. To je deset puta više od direktnih stranih investicija u BiH. Novčane doznake koje se vraćaju u BiH povećavaju potrošnju, a time i porez na prihod, od kojih političke elite lično profitiraju zbog korupcije. Stoga, ako se pitanje migracija mladih ne riješi, dugoročne ekonomske i demokratske posljedice po zemlju bit će kobne.⁶⁰

Rješenja i preporuke

Bosna i Hercegovina se i dalje bori s iseljavanjem mladih, kao i većina zemalja Zapadnog Balkana. Osim što je migracija pojava na koju je zemlja na neki način navikla, razmjeri trenutnih migracija zajedno sa starenjem društva predstavljaju ozbiljnu prijetnju društvenom, ekonomskom i demokratskom razvoju zemlje.

Jedno je sigurno: iseljavanje iz Bosne i Hercegovine, uglavnom u zemlje EU, ne može se u potpunosti zaustaviti, niti bi to trebao biti cilj. Kroz historiju su se migracije događale neovisno o ekonomskom i društvenom razvoju regije. Međutim, trenutni razmjer migracija nije održiv za zemlju i neki prijedlozi kako se boriti s tim navedeni su u nastavku.

---

⁵⁹ Weber 2013, Wilson i Dyson 2017. ⁶⁰ Otvoreni podaci Svjetske banke

U zemlji

Na političkoj sceni donositelji odluka trebaju dokazati mladima da konkretno ulažu trud i novac kako bi povećali povjerenje u institucije. To znači da sva dosadašnja štetna politička ponašanja, uključujući korupciju, neodgovornost prema biračkom tijelu, prihvatanje nepravde u svakodnevnom životu i loše prakse u krivičnim postupcima treba ukinuti, osuditi i smatrati nečim retrogradnim. Tek tada mladi mogu početi ponovo graditi svoje povjerenje u donositelje odluka i sveukupne političke procese.

Donositelji odluka također moraju ulagati u poboljšanje ekonomske situacije mladih. To se mora učiniti u bliskoj saradnji sa postojećim poslodavcima, na primjer, dajući im velike finansijske i administrativne poticaje za zapošljavanje mladih ljudi. Poticaji ne bi trebali biti usmjereni samo na zapošljavanje mladih, već i na osiguranje prihoda dostatnih za pristojan život. Trenutno postoje poticaji koje pružaju različite institucije, ali oni nisu održivo rješenje jer većina poslodavaca radije koristi sredstva za kratkoročna zapošljavanja. Kako bi sredstva bila korisna za mlade, trebali bi se usmjeriti na poboljšanje vještina i sposobnosti mladih ljudi za konkretan posao, umjesto da im se samo osigurava minimalna plata.

Što se tiče ekonomskog osnaživanja mladih, institucije trebaju poticati omladinsko preduzetništvo. Institucije mogu osigurati kapital ili mogućnosti prikupljanja kapitala te preuzeti rizik od propasti preduzeća. To bi stvorilo inovativne ideje i snizilo prag za mlade ljude za pokretanje biznisa.

Da bi imale koristi od migracija, osim novčanih doznaka, institucije u Bosni i Hercegovini trebaju stvoriti uslove koji bi omogućili povratak ljudi u zemlju – kružna migracija. Povratak se može potaknuti utvrđivanjem glavnih problema i njihovim rješavanjem kroz finansijske i administrativne poticaje. Obično su glavni faktori koji sprječavaju povratak ljudi povezani s niskim kvalitetom zdravstvene zaštite i obrazovanja njihove djece. Ulaganje u ove oblasti ne bi koristilo samo migracijama, već i cijelom društvu.

Također je ključno podržati razmjenu mladih čime im se omogućava da istraže svoje mogućnosti izvan Bosne i Hercegovine. Međutim, ova podrška mora biti konstruirana na način koji istovremeno obavezuje povratak i donošenje najboljih ideja u zemlju iz inostranstva. Vezivanjem ove podrške za preduzetništvo moglo bi se unaprijediti domaće, ekonomsko, društveno i političko okruženje.

Pored političkih napora, važno je promijeniti percepciju javnosti o migracijama. Trenutno je opća percepcija da su samo oni koji ne ulažu u svoju budućnost i budućnost svoje djece voljni ostatu u zemlji. Javne kampanje usmjerene na budućnost zemlje mogle bi pomoći u obeshrabrivanju migracija.

U inostranstvu

Važno je razvijati dublje veze sa migrantima pored uobičajenih veza koje se stvaraju tokom predizbornih kampanja. Centri i glasnogovornici migrantskih zajednica trebaju biti u redovnom kontaktu sa institucijama u Bosni i Hercegovini. To bi također moglo pomoći u mapiranju njihovih potreba i kreiranju jasne strategije za njihov povratak.

Institucije i poslodavci također trebaju dodatno promovirati Bosnu i Hercegovinu kao zemlju pogodnu za rad na daljinu. Trebalo bi ukloniti razne administrativne i infrastrukturne prepreke koje bi potaknule povratak onih koji su napustili zemlju, ali su u mogućnosti da rade na daljinu. Ovi napor se ne odnose samo na građane BiH i mogu se primijeniti i na strance.

Također je ključno zaustaviti dalje sporazume s drugim zemljama EU o olakšavanju migracija iz BiH. Ovi sporazumi su usmjereni na radnike iz BiH i dodatno doprinose odljevu mozgova, posebno jer su usmjereni na visokokvalificirane mlade ljude. Iako mnoga evropska društva ovise o migraciji kako bi upravljala svojim starijim stanovništvom, trebalo bi voditi više razgovora na nivou EU o tome kako to učiniti bez nanošenja štete zemljama porijekla.

Studija slučaja Sjeverne Makedonije

Demokratski nedostaci tjeraju mlade ljude u inostranstvo

Katerina Kasovska, voditeljica programa
Jasmina Angelova, koordinatorica programa
Institut za socijalnu demokratiju Progres

Uvod

SJEVERNA MAKEDONIJA je historijski poznata kao zemlja emigranata. O iseljavanju se najčešće govori iz ekonomske perspektive gdje je naglasak stavljen na nezaposlenost, niske plate i siromaštvo. U posljednje vrijeme, posebno kada je riječ o iseljavanju mladih, došlo je do pomaka u analiziranju ovog pitanja iz šire perspektive. Dakle, ne radi se samo o pronalazanju posla u inostranstvu i većim platama, već općenito o višem životnom standardu, uključujući bolje socioekonomsko i političko okruženje.

Pregled migracija

Ukupan broj makedonskih državljana koji žive u inostranstvu je u stalnom porastu tokom posljednje decenije i 2020. godine dostigao je 694.000,⁶¹ što je skoro 30% stanovništva. Sa oko jednom trećinom stanovništva koje živi izvan Sjeverne Makedonije (prema podacima iz zemalja odredišta), ova zemlja ima jednu od najviših stopa emigracije u svijetu. Najveća grupa onih koji emigriraju su mladi (od 15 do 29 godina),⁶² a Sjeverna Makedonija je među prvih pet zemalja s najvećim odljevom mozgova u Evropi.⁶³

Određnice migracije u trenutnom kontekstu Sjeverne Makedonije uglavnom se odnose na trenutni socioekonomski razvoj zemlje. Stope nezaposlenosti i dalje su visoke, a dugotrajna nezaposlenost je i dalje prisutna, posebno među mladima. Iako je u posljednjih nekoliko godina došlo do poboljšanja na tržištu rada, a stopa nezaposlenosti opada iz godine u godinu (stopa nezaposlenosti je iznosila 13% u 2023); a stopa nezaposlenosti mladih (15-29 godina) 25,4%.⁶⁴ Nezaposlenost među najobrazovanijima također je u porastu, djelimično zbog ukupnog povećanja broja visokoobrazovanih ljudi.

Veće plate i bolji životni standardi razlozi su iseljavanja iz Sjeverne Makedonije, ali i migracije unutar zemlje. Isti razlozi koji tjeraju ljude u inostranstvo doprinose migraciji iz

---

61 Atlas migracija 2023. (najnoviji dostupni podaci su iz 2020) **62** Rezolucija o migracijskoj politici Republike Sjeverne Makedonije 2021-2025. **63** Global Economy 2023. **64** Državni zavod za statistiku

drugih dijelova zemlje u glavni grad Skoplje. Dakle, problemi poput nedovoljnog poštivanja ili uvažavanja određenih profesija i vrsti posla, kao i ograničenih mogućnosti za razvoj karijere, rezultiraju “intelektualnom migracijom” unutar zemlje, kao i “intelektualnom emigracijom” u inostranstvo.

Jedan od glavnih faktora iseljavanja iz Sjeverne Makedonije – kao i drugih zemalja u regiji – su povoljne migracijske politike u zemljama prijema, posebno u nekim zemljama EU, poput Njemačke, koje imaju direktnu i značajnu korist od radnika Zapadnog Balkana koji rješavaju njihov problem nedostatka radne snage. Ove povoljne politike uveliko oblikuju obim ali i strukturu iseljeničkog stanovništva jer ciljaju uglavnom na visokoobrazovane ljude i talente. Ekonomista Federico Fubini procijenio je da su zemlje istočne Evrope i Zapadnog Balkana samo njemačkoj ekonomiji doprinijele više od 200 milijardi eura između 2009. i 2017. godine.⁶⁵

Općepoznata činjenica je da se oko 700.000 građana odselilo u inostranstvo u posljednjoj deceniji, odnosno da je otišao gotovo svaki četvrti stanovnik. Također je općepoznato da je ovo ozbiljan problem, ne samo za vlasti i kreatore politika, već i za cijelo društvo. Ipak, zanimljivo je da pored ovolikog broja građana koji žive u inostranstvu, nadležne institucije ne prikupljaju pouzdane podatke o onima koji su emigrirali (broj, vrste migracija, odredišta), nego većinu podataka daju međunarodne organizacije. Sveukupni nedostatak podataka za kreiranje politika zasnovanih na dokazima je kompleksniji problem i jedan od glavnih izazova u Sjevernoj Makedoniji, djelimično zbog nepostojanja redovnih podataka iz popisa stanovništva, kao i ograničenih i zastarjelih informacija između i unutar institucija.⁶⁶ Pored toga, samo mali broj građana koji odlaze zvanično prijavljuje privremeni i stalni boravak u inostranstvu. Na primjer, između 2005. i 2017. godine Državni zavod za statistiku Sjeverne Makedonije zabilježio je samo 12.558 građana koji su emigrirali, dok prema statistici podataka o emigraciji UN-a, 693.900 makedonskih državljana živi u inostranstvu.⁶⁷

Tabela 2: Imigranti iz Sjeverne Makedonije (broj migranata) u evropskim i drugim zemljama prijema.

Zemlje prijema	2005.	2010.	2015.	2019.	2020.
Evropske zemlje prijema	136 000	186 000	216 000	247 000	n.d.
Ostale zemlje prijema	323 000	341 000	347 000	411 000	n.d.
Podjela u procentima					
Evropske zemlje prijema	29,6	35,3	38,4	37,5	n.d.
Ostale zemlje prijema	70,4	67,7	61,6	62,5	n.d.
Ukupno	459 000	527 000	563 000	658 000	693 900

Izvor: Migracije u Sjevernoj Makedoniji: Profil zemlje 2021. Međunarodna organizacija za migracije (IOM), 2022.

⁶⁵ Carragher 2021. ⁶⁶ Strategija IOM-a za Sjevernu Makedoniju (2022-2025) 2022. ⁶⁷ Brojke zasnovane na podacima zemalja prijema često su jedini način da se dobiju donekle relevantni podaci o obrascima emigracije u Sjevernoj Makedoniji.

Mladi u Sjevernoj Makedoniji

Budući da se cijela regija Zapadnog Balkana suočava sa izazovima smanjenja stanovništva, postoji mnogo analiza koje istražuju faktore poticanja, posebno za migraciju mladih. Razumijevanje zajedničkih faktora poticanja u cijeloj regiji, kao i onih specifičnih za pojedine zemlje, ključno je za budući razvoj zemalja Zapadnog Balkana. Potrebni su pristupi i mjere politika specifični za pojedine zemlje, kao i regionalni naponi.

Demografske promjene uveliko utiču na migracijske obrasce. Na primjer, prema popisu stanovništva iz 2002. godine, u Sjevernoj Makedoniji je bilo 480.828 mladih u dobi od 15 do 29 godina, što je činilo 24% ukupnog stanovništva. Jedini popis stanovništva od tada bio je 2021. godine, koji je pokazao pad: 326.733 mladih, što čini 18% ukupnog stanovništva.⁶⁸ U poređenju s drugim starosnim grupama, pad broja stanovnika najviše utiče na mlade. Iako postoji više razloga za smanjenje broja stanovnika, kod mladih je daleko vodeći uzrok iseljavanje.

Karakteristike mladih migranata također su se mijenjale tokom decenija. Migracija polukvalificiranih ili nekvalificiranih radnika obično je privremena (na primjer, sezonski poljoprivredni ili građevinski radnici)⁶⁹ i bila je češća prije 20 do 30 godina. Sada je procenat visokokvalificiranih i obrazovanih mladih ljudi koji emigriraju veći i trajnije prirode.⁷⁰

Što se tiče nezaposlenosti u Sjevernoj Makedoniji, koja se i dalje navodi kao glavni motiv iseljavanja, stopa nezaposlenosti u 2022. godini iznosila je 14,3%⁷¹ što u odnosu na 2011. kada je iznosila 35% pokazuje veliki napredak na tržištu rada. Ono što je i dalje zabrinjavajuće je činjenica da je 93,4% nezaposlenih funkcionalno nepismeno, što znači da njihove vještine ne odgovaraju potrebama tržišta rada.⁷²

Zapažanja mladih

Da bismo razumjeli glavne uzroke iseljavanja mladih i šta ih – osim ekonomskih poticaja – tjera u potragu za boljim životom izvan Sjeverne Makedonije, potrebno je sagledati stavove mladih o društveno-političkoj situaciji u zemlji i kako se oni vide u društvu. Studija Westminster fondacije za demokratiju o društveno-političkom učešću mladih u Sjevernoj Makedoniji (2021, reprezentativni uzorak) pokazala je da bi se 58% mladih iselilo iz zemlje kada bi im se pružila prilika. Više od polovine ispitanika (57%) izjavilo je da rijetko ili nikad ne prati politička dešavanja u zemlji i ne pokazuje interesovanje za politiku općenito.⁷³ Čini se da je glasanje preferirani oblik političkog učešća. Na posljednjim parlamentarnim izborima 2020. godine glasalo je 74,7% ljudi. Međutim, parlamentarni izbori su očigledno bili izuzetak jer je 53% redovno glasalo na izborima, a dodatnih 26% glasalo je samo ponekad.⁷⁴

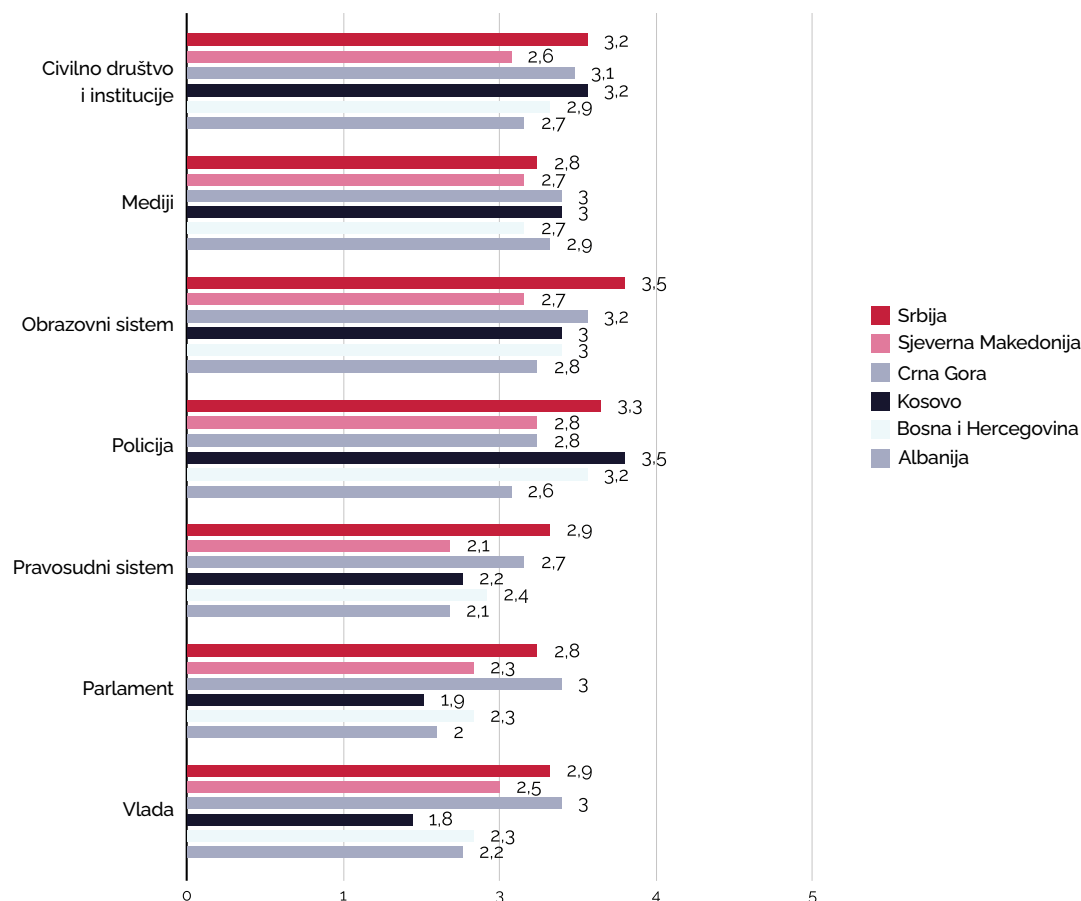
---

⁶⁸ Podaci popisa stanovništva Državnog zavoda za statistiku 2002, 2021. ⁶⁹ Christiaensen, Gonzalez i Robalino 2019. ⁷⁰ IOM 2021. ⁷¹ Zavod za zapošljavanje Republike Sjeverne Makedonije ⁷² DTZ 2022. ⁷³ Westminster fondacija za demokratiju 2021. ⁷⁴ Westminster fondacija za demokratiju 2021.

Mladi u Sjevernoj Makedoniji smatraju da je korupcija jedan od najvećih izazova u zemlji, a 4 od 10 mladih bi napustilo zemlju uglavnom zbog nivoa korupcije.⁷⁵ Istovremeno, svaka treća mlada osoba navela je korupciju kao glavnu motivaciju za pridruživanje i doprinos antikorupcijskim akcijama. Ipak, 4% je izjavilo da ih ova situacija tjera da postanu dio lanca korupcije.⁷⁶ Ovo ukazuje na to da se mladima može činiti da se odriču svojih vrijednosti ako učestvuju u političkim ili društvenim aktivnostima. Stoga je razumljivo da je prag za učešće u navedenim aktivnostima relativno visok.

Mladi su također u velikoj mjeri nezadovoljni javnim institucijama u Sjevernoj Makedoniji (Slika 20). Na skali od 1 do 5, zadovoljstvo mladih je ispod 3 za sve institucije. Nije iznenađujuće što je pravosudni sistem dobio prosječnu ocjenu 2,1, a policija najvišu 2,8. Ovi brojevi se podudaraju sa podacima iz drugih studija koje pokazuju da građani zemalja Zapadnog Balkana imaju znatno manje povjerenja u svoje državne vlade od građana u OECD-EU i zemljama OECD općenito.⁷⁷ U slučaju Sjeverne Makedonije, povjerenje u vladu je drastično opalo, za 15% od 2007. godine, dok je u zemljama OECD-a ostalo isto.

Slika 20. Zadovoljstvo mladih javnim institucijama, na skali 1-5.

Izvor: Svjetska anketa Gallup, 2019. (baza podataka).

⁷⁵ UNDP, Percepcije mladih o miru na Zapadnom Balkanu 2022. ⁷⁶ Radio MOF 2022. ⁷⁷ Baza podataka OECD-a

Ključni nalazi – anketa

Za potrebe ove publikacije proveli smo online anketu. Ne treba je smatrati i predstavljati kao istraživanje javnog mnijenja (budući da se ne radi o reprezentativnom uzorku na nacionalnom nivou), ali rezultati daju neke naznake o percepciji mladih i njihovim stavovima o stanju demokratije i načinu na koji ona funkcioniše u zemlji. Anketa je provedena online, a učestvovalo je 308 ispitanika. Javno je podijeljena na društvenim mrežama te namijenjena ispitanicima od 18 do 35 godina koji su je ispunjavali na dobrovoljnoj osnovi. Većina ispitanika (nešto više od 90%) bila je iz urbanih sredina. Rezultati naše ankete su u skladu sa trendovima koji su već vidljivi iz prethodnih studija. Stoga ćemo prikazati samo brojke koje se odnose na predmet ove publikacije.

Želju za iseljenjem iz Sjeverne Makedonije izrazilo je 46,5% ispitanika. Očekivano, glavni razlog su niske plate, sa 28,3%. Drugi razlozi koji se spominju bili su nepoštovanje svih prava građana, korupcija, strančarstvo i nefunkcionalna demokratija.

Da bismo bolje razumjeli raznolikost faktora poticanja, željeli smo uporediti stavove onih koji su se već odselili i onih koji nisu. Procenat ispitanika koji su se već odselili bio je prilično mali i iznosi 4,2%. Međutim, njihovi odgovori su se značajno razlikovali, što ukazuje na to da postoji korelacija između niskog nivoa demokratije, povjerenja u demokratske institucije i preseljenja u inostranstvo.

Na pitanje da li smatraju da je Sjeverna Makedonija demokratska zemlja, više od polovine ispitanika, 52,9% odgovorilo je djelimično potvrdno. To znači da mladi ljudi prepoznaju nedostatak određenih elemenata u institucijama i društvu Sjeverne Makedonije koji doprinose činjenici da zemlja nije potpuno funkcionalna demokratija. Veliki broj ispitanika (87,3%) smatra da je svaki glas na izborima važan. Za mlade je glasanje jedan od glavnih načina učešća u demokratskim procesima, a povjerenje u izbore je znatno veće od povjerenja u druge institucije.

Mladi koji su se već odselili imali su znatno manje povjerenja u demokratski sistem zemlje, pri čemu niko od njih ne vjeruje u demokratiju u odnosu na 10,39% onih koji žele otići, a oba broja su alarmantno niska. Na pitanje da na skali od 1 do 5 ocijene stepen korupcije, prosječna ocjena onih koji su se već odselili bila je 4,83, a onih koji bi to htjeli 3,93. Slično tome, stepen nepotizma i strančarenja u društvu (4,67 za oboje) bio je veći kod onih koji su se već odselili (3,9 i 4,22). Zanimljivo je da je strančarstvo dobilo najviše bodova u upitniku, što znači da mladi imaju najnegativniji stav prema ovom pitanju.

Nizak nivo povjerenja mladih može se tumačiti na dva načina. Prvo, činjenica da mladi prepoznaju nedostatke znači da su itekako svjesni problema s kojima se zemlja suočava. Drugim riječima, mladi su dobro obrazovani ili informirani o različitim aspektima demokratije i kako bi ona trebala izgledati u razvijenim društvima. Drugo, svijest o ne baš laskavoj stvarnosti znači da su i mladi svjesni mogućnosti, a ako im se pruži prilika da naprave pozitivne promjene i poboljšanja, mlado stanovništvo može biti pokretač jačanja demokratije u Sjevernoj Makedoniji. 91% ispitanika smatra da Sjeverna Makedonija treba biti dio Evropske unije. Iako je podrška prema EU uvijek veća među mladima, ovo je pozitivan znak u zemlji poput Sjeverne Makedonije koja posljednjih godina bilježi pad podrške.

Demokratija u Sjevernoj Makedoniji i migracije mladih

Kada je riječ o demokratiji, Sjeverna Makedonija je u globalnim indeksima klasificirana kao manjkava demokratija ili hibridni/tranzicijski režim, spadajući u drugu najbolju kategoriju u skoro svakom indeksu.⁷⁸ Prema indeksima, iako je nacionalna vlast demokratska, ono što ozbiljno koči institucije u obavljanju svojih zadataka jeste polarizacija između vlasti i opozicije.

Izbori, iako slobodni, obilježeni su nedostatkom transparentnosti. Građanski prostor je energičan u poređenju sa mnogim drugim zemljama Zapadnog Balkana, ali mu nedostaju finansijska sredstva. U zemlji postoje i različiti mediji, ali su i dalje pod snažnim uticajem političkih i poslovnih interesa. Iako je bilo određenih napora u pogledu korupcije, vladavine prava i reforme pravosuđa, pozitivni pomaci su manje-više stagnirali.⁷⁹

Različiti preduslovi čine funkcionalnu demokratiju. Što se tiče gore navedenih mjera i položaja mladih u Sjevernoj Makedoniji, smatramo da je važno fokusirati se na učešće, slobodu i responzivnost. Jasno je da demokratija koja dobro funkcioniše neće natjerati ljude da napuste zemlju, niti će oni to željeti.

Učešće podrazumijeva obavezu svake demokratske države da svim svojim građanima obezbijedi veća formalna prava političkog učešća. Kroz ovo učešće građani utiču na proces donošenja odluka: glasaju, organiziraju se, okupljaju, protestuju i lobiraju za svoje interese.⁸⁰ Generalno, u Sjevernoj Makedoniji građanima je zagwarantirano i omogućeno pravo učešća u političkim aktivnostima političkog i civilnog društva.

Međutim, kada je riječ o mladima, oni su uglavnom odsutni iz političkih procesa u Sjevernoj Makedoniji. Iako političke stranke mlade često nazivaju pokretačima društvenih tokova, u praksi se to ne potiče niti omogućava.⁸¹ Na primjer, mladi nisu bili prisutni na parlamentarnim izborima 2020. godine, kako u smislu učešća na poslaničkim listama, tako i u smislu zastupljenosti u izbornim programima.

Prema Daymond i Morlinu (2005), sloboda je duboko isprepletena s kvalitetom demokratije u cjelini i sastoji se od tri vrste prava: političkih, građanskih i društvenih (ili socioekonomskih). Responzivnost se mjeri stepenom zadovoljstva građana učinkom demokratije, te je stoga legitimiraju. Drugim riječima, kako ističu autori, responzivnost znači sposobnost institucija i vlasti da pozitivno odgovore na svaki legitiman zahtjev ili potrebu građana.

Kao što pokazuje najnovija Nacionalna anketa Međunarodnog republikanskog instituta za Sjevernu Makedoniju (2023), kontinuirani pad demokratije je pokazatelj da sistem u zemlji ne zadovoljava sve potrebe i zahtjeve građana. Ovo se posebno odnosi na mlade ljude, koji općenito čine starosnu grupu koja je najmanje zadovoljna političkom i društvenom situacijom u zemlji. Stoga se sa sigurnošću može zaključiti da demokratija u Sjevernoj Makedoniji očito ne funkcioniše kako treba i ne daje očekivane rezultate.

Kao i u većini regije, oni koji su željeli napustiti Sjevernu Makedoniju bili su manje zadovoljni institucijama vlasti u odnosu na one koji planiraju ostanak. Postoji i pozitivna korelacija između zabrinutosti zbog društvene nepravde i korupcije i namjere da se migrira.

---

⁷⁸ Economist Intelligence Unit i Freedom House ⁷⁹ Freedom House, Nacije u tranziciji 2023. ⁸⁰ Neziri 2023.

⁸¹ Atanasova 2021.

Kao historijski ukorijenjena i osjetljiva tema na Zapadnom Balkanu, odljev mozgova mladih često je ispolitiziran i pod uticajem političke situacije u svakoj zemlji. Do sada, nijedna vlada nije pravilno prepoznala i pozabavila se ovim problemom na političkom nivou ili nivou politika.

Migracije mogu ostaviti snažne posljedice na domaće institucije i politiku. Iseljavanje sposobnih i najobrazovanijih ljudi može uzrokovati gubitak upravljačkih kapaciteta u zemlji poput Sjeverne Makedonije u kojoj su institucije svakako slabe. Osim toga, iseljavanje će vjerovatno smanjiti politički pritisak, što umanjuje poticaje uspostavljene političke elite za reformu. Dugoročno, ovo bi moglo dovesti do povećanja korupcije i smanjenja ukupne efikasnosti vlade.

Stoga je važno razumjeti da li je pad demokratije razlog iseljavanja mladih ili je iseljavanje mladih već donekle uzrokovalo pad i omelo dalji demokratski razvoj. Sve navedene studije i analize donekle upućuju na korelaciju između migracija mladih i demokratije. Povećanje demokratije sigurno ne bi naškodilo mladima niti ostatku društva.

Rješenja i preporuke

Ovom studijom smo željeli pokazati da društveno-politički motivi iseljavanja nisu nepostojeći niti neprimijećeni. Međutim, i dalje je teško precizno izmjeriti uzročnu vezu između ukupnog nivoa demokratije i iseljavanja mladih. Pored toga, vrlo se malo govori o društveno-političkim motivima ili uticaju demokratskih prilika u zemlji na one koji emigriraju, i obratno, koliko iseljavanje mladih dodatno utiče na demokratsku situaciju i uslove u zemlji.

S obzirom na naše studije i prethodne studije koje pokazuju da 58% mladih želi da se iseli iz zemlje, u kombinaciji s novim trendovima iseljavanja, možemo očekivati da će stopa iseljavanja mladih rasti u narednim godinama. Razumljivo je da gubitak ljudskog kapitala može ostaviti ozbiljne posljedice na budućnost zemlje.

Visoke stope migracije mladih i rastući trend starenja stanovništva⁸² dugoročno će neizbježno imati negativne posljedice na razvoj zemlje na svim nivoima. Migracije mladih zemlju lišavaju najstručnijih i najспособnijih ljudi, ali i onih s najvećim potencijalom. To su ljudi koji bi najvjerovatnije bili uključeni u politiku, biznis i civilno društvo. Njihovo iseljavanje znači da Sjeverna Makedonija gubi ne samo na potencijalnom ekonomskom rastu (i svemu što ono podrazumijeva) već i na potencijalu za promociju demokratije i njenog učinka i općenito poboljšanje životnih uslova.

Na političkom nivou, kada mladi ljudi ne vide budućnost za sebe u svojoj matičnoj zemlji, postoji veća vjerovatnoća da će se uključiti u proteste ili podržati radikalne nedemokratske političke opcije. To može destabilizirati zemlju i otežati održavanje funkcionalne demokratije. Kada mladi vide da je njihova najbolja opcija odlazak, to može biti obeshrabrujuće i manje su šanse da će na pozitivan način učestvovati u društvenom i političkom procesu.

Iako javnost mlade ljude smatra apatičnim i nezainteresiranim, to ne treba uzimati zdravo za gotovo. Svi navedeni podaci i analize pokazuju da su mladi ljudi svjesni situacije, prepoznaju nedostatke u funkcioniranju institucija i cjelokupnog društva te da

---

⁸² Eurostat

se žele uključiti u društvene i političke procese. Na primjer, relativno visoka izlaznost mladih na izbore govori da oni ostvaruju svoje demokratsko pravo i time, na neki način, pokazuju demokratski kapacitet. Ipak, Državna izborna komisija nema podatke o izlaznosti na izbore po starosnim grupama, a izlaznost mladih na izbore bila bi pokazatelj njihovog učešća u političkim procesima i jedna od najlakše mjerljivih dimenzija demokratije.

Iako su ekonomski i društveno-politički faktori poticanja iseljavanja mladih duboko isprepleteni, primjetno je da su motivi puno veći od poslova i plata. Mladi ljudi, sa svim modernim mogućnostima pred sobom, također traže pristojan život u poticajnom okruženju koje im omogućava rast i napredak u svakom smislu.

Kreiranje politika u vezi sa emigracijom uveliko zavisi od toga šta vlasti žele učiniti s emigracijom i emigrantima. Žele li mlade zadržati kod kuće ili žele da budu mobilni, da stiču iskustva i vještine u inostranstvu, a pogotovo kapital koji bi kasnije ulagali u domaću ekonomiju? U Sjevernoj Makedoniji je do sada bila prisutna retorika da je veliko iseljavanje mladih ozbiljan problem za društvo, pa je cilj bio smanjiti ga. Međutim, svima je jasno da se iseljavanje ne može u potpunosti zaustaviti. Stoga su naše preporuke općenite i predlažu mjere koje se odnose na demokratske uslove koji su povezani sa migracijom mladih.

Prvi preduslov za učinkovite i na dokazima zasnovane odgovore migracijske politike je prikupljanje i priprema statistike o emigrantima: gdje su emigrirali, da li je to privremeno ili trajno i kakav je njihov status u zemlji domaćinu. To je važno za kreiranje politika i postizanje dugoročnog pozitivnog ishoda iseljavanja, a s druge strane, potvrđujući da država brine o svojim građanima.

Imajući u vidu da su ekonomski i društveno-politički motivi isprepleteni, otvaranje novih radnih mjesta, pozitivna poslovna klima i (shodno tome) povećanje plata je prvo čime bi se vlasti trebale pozabaviti. Treba obratiti pažnju na poboljšanje kvaliteta obrazovanja i usklađivanje s potrebama tržišta rada te povećanje mogućnosti za napredovanje kroz različite evropske i svjetske projekte koji su dostupni mladima.

Opće poboljšanje demokratske klime može smanjiti trend migracije. Prava i otvorena borba protiv korupcije mogla bi natjerati mlade ljude da dvaput razmisle kada je u pitanju iseljavanje. Ima mladih koji žele otići, ali nisu poduzeli konkretne korake za to. To znači da se može uticati na odluku velikog procenta mladih koji samo žele da se presele.

Kada bi se mladima dao prostor da se suštinski uključe u procese kreiranja politika, barem u oblastima koje se odnose direktno na njih i da se s njima konsultuje na sistemskom nivou, situacija bi bila drugačija. Potrebna je stvarna posvećenost pitanjima mladih. Na primjer, Zakon o učešću mladih i omladinskim politikama (2020) je veliki korak naprijed, ali izvještaj Nacionalnog omladinskog savjeta Makedonije (2023) pokazuje da, nažalost, tri godine nakon usvajanja zakona, veliki dio predviđenih mehanizama za učešće mladih i usluga za mlade još nisu provedeni.

Sve to znači stvaranje demokratskog i inkluzivnijeg društva u kojem svi imaju pozitivne izgleda. Da bi se to postiglo, političari i vlasti moraju mapirati potrebe građana, biti responzivni prema njima te transparentni u procesima. Za uspostavljanje dobro funkcionirajuće demokratije treba vremena, ali povećava želju mladih da ostanu.

Zaključci i preporuke

Studije slučaja predstavljene u ovom izvještaju objašnjavaju složenu dinamiku iseljavanja mladih i demokratskih uslova u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji. U sve tri zemlje, percepcije mladih o njihovim matičnim zemljama karakterizirane su složenim međudjelovanjem ekonomskih, društvenih i političkih faktora, koji duboko utiču na njihove odluke u vezi sa iseljavanjem.

U Albaniji značajan procenat, preko 50%, želi da emigrira. Njihovu želju prvenstveno pokreću ekonomski faktori kao što su visoka stopa nezaposlenosti i niske plate. Uprkos određenom napretku u demokratskim reformama, uključujući mjere za borbu protiv korupcije na visokom nivou, mladi u Albaniji i dalje izražavaju zabrinutost u pogledu vladavine prava, klijentelizma i političke polarizacije. Ovi izazovi su doprinijeli osjećaju nezadovoljstva javnim institucijama, upravljanjem i procesima donošenja odluka općenito.

Različita istraživanja otkrivaju zabrinjavajući trend u Bosni i Hercegovini, gdje značajan dio mladih izražava želju da napusti zemlju. Ograničeni ekonomski izgledi i nezadovoljstvo političkom realnošću, koje karakterizira nepotizam i etnonacionalistička retorika, služe kao primarni faktori poticanja iseljavanja mladih. Opadajući nivoi institucionalnog povjerenja i široko rasprostranjena viđenja korupcije dodatno pogoršavaju izazove s kojima se suočavaju mladi u Bosni i Hercegovini te ozbiljno otežavaju značajno demokratsko učešće.

Slično tome, trendovi iseljavanja mladih u Sjevernoj Makedoniji poklapaju se s onima uočenim u Albaniji i Bosni i Hercegovini, pri čemu je više od 56% mladih izrazilo želju da napusti zemlju i preseli se u inostranstvo. Ekonomska stagnacija i nezadovoljstvo politikom doprinose osjećaju frustracije među mladima i utiču na njihovo donošenje odluka. Mladi također smatraju da njihov glas nije bitan, niti da mogu nešto promijeniti. Iako je zemlja napravila značajan napredak u demokratskim reformama i politička scena je prilično pluralna, mladi su i dalje zabrinuti zbog transparentnosti, odgovornosti i učinkovitog funkcioniranja demokratskih institucija. Mnogi mladi ljudi ne smatraju Sjevernu Makedoniju potpuno demokratskom zemljom.

Studije slučaja ističu jedinstvene izazove s kojima se suočavaju mladi ljudi u svakoj zemlji, pod uticajem historijskih, kulturnih i društveno-političkih faktora. Razumijevanje detalja ključno je za razvoj ciljanih intervencija za rješavanje pitanja iseljavanja mladih i jačanja demokratije. Stoga, sljedeće preporuke, izvedene iz zajedničkih osnovnih uvida u studije slučaja, pružaju strategije za rješavanje složenih pitanja koja se tiču iseljavanja mladih i demokratskih uslova u cijeloj regiji.

- **POBOLJŠANJE PRIKUPLJANJA PODATAKA O OBRASCIMA EMIGRACIJE.** Poboljšanje institucionalne statistike i prikupljanja podataka ključno je za kreiranje odgovora politika zasnovanih na dokazima. Vlade bi trebale ulagati u snažne mehanizme prikupljanja podataka koji prate trendove emigracije, zemlje odredišta, demografske profile emigranata i razloge njihovog odlaska. Ovi podaci bi mogli pomoći kreatorima politika da bolje razumiju pokretače emigracije mladih, utvrde ranjive grupe stanovništva i osmisle ciljane intervencije za rješavanje osnovnih izazova. Zajednički naponi s međunarodnim organizacijama i

istraživačkim institucijama mogu ojačati kapacitete za prikupljanje podataka i olakšati razmjenu znanja preko granica. U pronalaženju rješenja treba primijeniti regionalni pristup, jer problem iseljavanja mladih pogađa cijelu regiju Zapadnog Balkana.

- **JAČANJE DEMOKRATSKOG UPRAVLJANJA.** Kako bi riješile osnovne uzroke iseljavanja mladih i potaknule održivi razvoj, vlade bi trebale dati prioritet jačanju okvira demokratskog upravljanja. To uključuje povećanje transparentnosti, odgovornosti i vladavine prava, kao i promoviranje političkog pluralizma i učešća građana. Inicijative usmjerene na poboljšanje povjerenja javnosti u institucije i smanjenje korupcije ključne su za stvaranje poticajnog okruženja koje potiče mlade ljude da ostanu i aktivno se angažiraju u svojim društvima.
- **POTICANJE UČEŠĆA MLADIH U POLITIČKIM PROCESIMA.** Vlade bi trebale dati prioritet naporima za poticanje učešća mladih u političkim procesima, osiguravajući da mladi ljudi imaju značajne prilike da se uključe u donošenje odluka i upravljanje. To uključuje stvaranje struktura za predstavljanje mladih u političkim institucijama, podršku inicijativama i organizacijama koje vode mladi te kreiranje platformi za dijalog i konsultacije između mladih ljudi i kreatora politika. Osnajivanje mladih ljudi da aktivno doprinose oblikovanju svojih društava može dovesti do inkluzivnijih i odgovornijih struktura upravljanja.
- **ANGAŽIRANJE DIJASPORE I POTICANJE POVRATAKA.** Vlade u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji trebaju aktivno saradivati sa svojim zajednicama dijaspora u inostranstvu, koristeći njihove vještine, resurse i mreže kako bi doprinijele razvoju matičnih zemalja. Trebalo bi uložiti napore u stvaranju platformi za saradnju, razmjenu znanja i mogućnosti ulaganja koje će potaknuti članove dijaspora da ulažu u svoje zemlje porijekla. Osim toga, treba provoditi politike usmjerene na poticanje povratka emigranata, pružajući poticaje kao što su prilike za zapošljavanje, podrška preduzetništvu i povoljni životni uslovi. Promoviranje mogućnosti rada na daljinu u zemljama također bi moglo privući ljude da se vrate.
- **USKLAĐIVANJE OBRAZOVANJA S POTREBAMA TRŽIŠTA RADA.** Obrazovne sisteme u Albaniji, Bosni i Hercegovini i Sjevernoj Makedoniji treba unaprijediti kako bi se bolje uskladili s potrebama tržišta rada. To uključuje revidiranje nastavnih planova i programa, proširenje programa stručnog osposobljavanja i promoviranje mogućnosti cjeloživotnog učenja koje mladim ljudima daje vještine i znanja potrebna za zapošljavanje i preduzetništvo. Saradnja između obrazovnih institucija, preduzeća i državnih institucija ključna je za osiguravanje da obrazovanje vodi do smislenih i održivih mogućnosti zapošljavanja.
- **RAZMATRANJE POLITIKA ZEMALJA PRIJEMA.** Vlade Albanije, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije trebaju se zalagati za promjene politika u zemljama prijema kako bi osigurale da migracijske politike ne pogoršaju odljev mozgova iz zemalja

Zapadnog Balkana. Ovo bi trebalo uključivati saradnju sa zemljama EU na razvoju obostrano korisnih migracijskih politika koje podržavaju i zemlje koje šalju i zemlje koje primaju.

Ulaganjem u navedene mjere, Albanija, Bosna i Hercegovina i Sjeverna Makedonija, kao i Kosovo, Crna Gora i Srbija, mogu odgovoriti na složene izazove vezane za iseljavanje mladih, promovirati održivi razvoj i stvoriti prilike za mlade ljude da napreduju u svojim matičnim zemljama.

Bibliografija

Uvod

DevelopmentAid (2022). Top 20 countries with the highest rate of population decline. <https://www.developmentaid.org/news-stream/post/152772/top-20-countries-with-the-highest-rate-ofpopulation-decline> (pristupljeno: 18.3.2024)

OECD (2022). Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges and Reaping Benefits. <https://www.oecd.org/south-east-europe/programme/Labour-Migration-report.pdf>

Albanija

INSTAT (2021). Migration in Albania. <https://www.instat.gov.al/al/publikime/librat/2020/diaspora-n%C3%AB-shifra-2020/> (pristupljeno: 15.3.2024)

World Bank, Vienna Institute for International Economic Studies (2017) 'Western Balkans Labour Market Trends'. Preuzeto sa: <https://www.worldbank.org/en/region/eca/publication/western-balkan-labour-market-report>.

Regional Cooperation Council (2019) 'Labour Markets in Western Balkans'. <https://www.rcc.int/pubs/120/labour-markets-in-the-western-balkans-2019-and-2020>.

Organisation for Economic Co-operation and Development (2020) 'Government at a Glance: Western Balkans'. Preuzeto sa: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/a8c72f1b-en/index.html?itemId=/content/publication/a8c72f1b-en>.

Friedrich-Ebert-Stiftung (2020) 'Youth Study South East Europe 2018/2019'. <https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15274-20190408.pdf>.

Connecting Youth (2021) Western Balkans Youth Cooperation Platform. <https://connecting-youth.org/home.php>.

European Training Foundation (2021) 'Review of national career development support systems in the Western Balkans'. <https://www.etf.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/review-national-career-development-support-systems-western>.

Young Bled Strategic Forum (2021) Western Balkans Youth Cooperation Platform <https://bledstrategicforum.org/young-bsf-2021/#:~:text=Young%20BSF%20focused%20on%20the,for%20effective%20participati on%20in%20society%2C> (pristupljeno: 15.3.2024)

- European Training Foundation (2021) 'Youth disengagement and skills mismatch in the Western Balkans'. <https://policycommons.net/artifacts/1917980/youth-disengagement-and-skills-mismatch-in-the-western-balkans/2669751/>.
- World Bank (2022) 'Helping countries adapt to a changing world'. Annual Report. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/0990330009272214630/bosib0db37c9aa05a0961a08a83a0ea76ea>.
- Regional Cooperation Council (2022). www.rcc.int (pristupljeno: 15.3.2024)
- United Nations Development Programme (2022) 'Youth Perceptions on Peace in the Balkans'. <https://www.undp.org/eurasia/publications/shared-futures-youth-perceptions-peace-western-balkans>.
- United Nation Development Programme (n.d.) United Nations Security Council Resolution 2250. https://www.undp.org/nepal/publications/united-nations-security-council-resolution-2250?utm_source=EN&utm_medium=GSR&utm_content=US_UNDP_PaidSearch_Brand_English&utm_campaign=CENTRAL&c_src=CENTRAL&c_src2=GSR&gclid=CjwKCAiA68ebBhB-EiwALVC-NuULLasgUXJPlekn (pristupljeno: 15.3.2024)
- Freedom House Democracy Index (n.d.) Albania: Country Profile. <https://freedomhouse.org/country/albania> (pristupljeno: 15.3.2024)
- Barjaba, K. (2000) 'Contemporary patterns in Albanian migration', *Journal for Labour and Social Affairs in Eastern Europe*, 3(2): 57–64.
- d'Aiglepierre R., et al. (2020) 'Një Profil Global i Emigrantëve në vendet e OECD: Migrantët më të rinj dhe më të aftë nga vende më të ndryshme' [Eng: A Global Profile of Immigrants in OECD Countries: Younger and More Skilled Migrants from More Diverse Countries]. <https://doi.org/10.1787/0cb305d3-en>.
- Economist Intelligence Unit (2022) Democracy Index. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/> (pristupljeno: 15.3.2024)
- European Training Foundation (2007) 'Kontributi i Zhvillimit të Burimeve Njerëzore në Politikën e Migracionit në Shqipëri' [Eng: Contribution of Human Resources Development to Migration Policy in Albania]. Torino: ETF.
- Eurostat Enlargement Countries Database (2023) Enlargement countries – statistics on migration, residence permits, citizenship and asylum. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Enlargement_countries_-_statistics_on_migration,_residence_permits,_citizenship_and_asylum&oldid=485831#Residence_permits (pristupljeno: 15.3.2024)

- Eurostat (2023) Population structure and ageing.
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing (pristupljeno: 15.3.2024)
- Docquier, F. and Rapoport, H. (2011) 'Globalization, Brain Drain and Development'. Discussion Paper No. 5590, IZA The Institute for the Study of Labour.
<https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.50.3.681>.
- FDI Intelligence (2023). Brain drain: countries with the greatest human capital flight.
<https://www.fdiintelligence.com/content/data-trends/brain-drain-countries-with-the-greatest-humancapital-flight-82395> (pristupljeno: 15.3.2024)
- Friedrich Ebert Stiftung Tirana. (2023). <https://tirana.fes.de> (pristupljeno: 15.3.2024)
- Gëdeshi, I. and King, R. (2020) 'Azilkërkuesit e kthyer shqiptarë: Ri-integrim apo Ri-emigrim?' [Eng: Returned Albanian asylum seekers: Re-integration or Re-emigration?] Tiranë: IOM.
- Gedeshi, I. (2021) 'Si ndërveprojnë migrimi, kapitali njerëzor dhe tregu i punës në Shqipëri' [Eng: How migration, human capital and the labour market interact in Albania]. European Training Foundation. Preuzeto sa: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://opensepace.etf.europa.eu/sites/default/files/2021-10/Albanian%20version.pdf
- Gëdeshi, I. and King, R. (2018a) 'Trendet e reja në migracionin e mundshëm nga Shqipëria' [Eng: New trends in possible migration from Albania]. Tiranë: Fondacioni F. Ebert.
- INSTAT (2020a) 'Shqipëria në Shifra' [Eng: Albania in Figures] 2019. Tiranë: INSTAT.
- INSTAT (2020b) 'Diaspora e Shqipërisë në Shifra' [Eng: Diaspora of Albania in Numbers], Tiranë: INSTAT.
- INSTAT (2020c) 'Popullsia e Shqipërisë' [Eng: Population of Albania]. Tiranë: INSTAT.
- King, R. and Gëdeshi, I. (2020). 'Actual and potential migration of students from Albania: a possible "Brain Drain"?' Friedrich-Ebert-Stiftung.
- King R. (2003) 'Across the sea and over the mountains: Documenting Albanian migration'. Scottish Geographical Journal, 119(3): 283–309.
- Lilyanova, V. (2017) 'Youth challenges and opportunities in the Western Balkans'. Briefing, European Parliament.
[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2017\)608683](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2017)608683).
- Lodigiani, E. (2016) 'The effect of emigration on home-country political institutions.' IZA World of Labour 2016: 307 doi:10.15185/izawol.307.
- INSTAT (2020) Database.
http://databaza.instat.gov.al/pxweb/sq/DST/START__MM/EM_01/ (pristupljeno: 15.3.2024)

Sabadie, J.A., Avato, J., Bardak, U., Panzica, F. and Popova, N. (2010) 'Migration and Skills. Përvoja e Punëtorëve Migrantë nga Shqipëria, Egjipti, Moldavia dhe Tunizia'. Washington DC: Banka Botërore dhe ETF.
<https://openKnowledge.worldbank.org/handle/10986/2421>.

Council of European Union (2022) Youth Unemployment.
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/youth-employment/> (pristupljeno: 15.3.2024)

Walsh, P.W. and Oriishi, K. (2023) 'Albanian asylum seekers in the UK and EU: a look at recent data'.
<https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/commentaries/albanian-asylum-seekers-in-the-uk-and-eu-a-look-at-recent-data/> (pristupljeno: 25.8.2023)

World Bank (2011) 'Migration and Remittances Factbook'. Washington DC: World Bank.

Bosna i Hercegovina

Pobrić, A. (2002) 'Osnovne značajke i posljedice migracijskih kretanja u Bosni i Hercegovini', Migracijske i etničke teme 18(4): 349–364.
<https://hrcak.srce.hr/file/158435>.

Human Development Reports (2002) UNDP Bosnia and Herzegovina.
<https://hdr.undp.org/system/files/documents/bosniaandherzegovina2002enpdf.pdf> (pristupljeno: 16.3.2024)

Ministarstvo za ljudska prava izbjeglice (2016) Informacija o stanju iseljeništa.
http://www.mhrr.gov.ba/iseljenistvo/aktuelnosti/Slike/FEB_510.pdf.

Esch, V., Palm, V., Brey, H. and Hagemann, C. (2020) 'Emigration from the Western Balkans'. <https://www.aspeninstitute.de/wp-content/uploads/2020-Emigration-from-the-Western-Balkans.pdf>.

International Organisation of Migration (2022) World Migration Report.
<https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>.

World Bank, Vienna Institute for International Economic Studies (2018) 'Western Balkans Labour Market Trends'.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/565231521435487923/pdf/124354-Western-Balkans-Labor-market-trends-2018-final.pdf>

Žiga, J. et al. (2015) 'Youth Study Bosnia and Herzegovina 2014'.
<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/12565.pdf>.

Turčilo, L. et al. (2019) 'Youth Study Bosnia and Herzegovina 2018/2019'.
<https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15262.pdf>

- Soldo, A., Spahić, L. and Hasić, J. (2021) 'Survey on Youth Emigration in Bosnia and Herzegovina'. https://ba.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/youth_emigration_survey_in_bih_eng_final_0_0.pdf.
- World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>.
- Statistics Bosnia and Herzegovina <http://www.statistika.ba/> (pristupljeno: 16.3.2024)
- Institut za razvoj mladih KULT (2017) 'Mladi odlaze iz zemlje jer ne vide da će im uskoro biti bolje: Njemačka najpoželjnija zemlja življenja za mlade iz regiona'. <https://mladi.org/mladi-odlaze-iz-zemlje-jer-ne-vidе-da-e-im-uskoro-biti-bolje-njemaka-najpoeljnija-zemlja-ivljenja-za-mlade-iz-regiona/> (pristupljeno: 16.3.2024)
- Transparency International (2022) Corruption Perception Index. https://www.transparency.org/en/cpi/2021?gclid=Cj0KCQjwpPKiBhDvARIsACn-gzA5cq-p7uXDvasOrlK38J-8eK7nWLCgvQyZ7Nu-49zhExx4AveBuGfoaAhCCEALw_wcB.
- United Nations Development Programme (2022) Human Development Index 2021/2022. https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf.
- Freedom House Index (2022) <https://freedomhouse.org/countries/nations-transit/scores>.
- Economist Intelligence Unit (2022) Democracy Index 2022.
- Institute for Democracy and Electoral Assistance (n.d.) Voter Turnout Database. <https://www.idea.int/data-tools/country-view/57/40> (pristupljeno: 16.3.2024)
- UNFPA (2021) 'Youth Emigration Survey'. https://ba.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/youth_emigration_survey_in_bih_eng_final_0_0.pdf (pristupljeno: 16.3.2024)
- World Bank Group (2018) 'Western Balkan Labour Market Trends' <https://documents1.worldbank.org/curated/en/565231521435487923/pdf/124354-Western-Balkans-Labor-market-trends-2018-final.pdf> (pristupljeno: 16.3.2024)
- USAID (2023) Monitoring and Evaluation Support Activity II (Measure II), National Youth Survey in Bosnia and Herzegovina 2022. <https://www.usaid.gov/sites/default/files/2023-03/MII-NYS%202022-508.pdf>.
- Weber, H. (2013) 'Demography and democracy: The impact of youth cohort size on democratic stability in the world.' *Democratization*, 20 (2013), pp. 335-357.
- Wilson, B. and Dyson, T. (2017) 'Democracy and the demographic transition,' The London School of Economics and Political Science. https://eprints.lse.ac.uk/66620/1/Wilson_Democracy%20and%20the%20demographic%20transition.pdf (pristupljeno: 16.3.2024)

- World Bank, Vienna Institute for International Economic Studies (2018) 'Western Balkans Labour Market Trends'.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/565231521435487923/pdf/124354-Western-Balkans-Labor-market-trends-2018-final.pdf> (pristupljeno: 16.3.2024)
- Odlazak mladih iz BiH, Hrvatske, Srbije i Crne Gore u zemlje Evropske unije Septembar 2017. <https://www.mladi.org/bs/resursi/riznica-znanja/publikacije/category/19-studije-i-analize?download=205:istrazivanje-o-odlasku-mladih-iz-bih-srbije-hrvatske-i-crne-gore>.
- World Economic Forum (2017) 'The Global Competitiveness Report 2017–2018,' pp. 66–67. <https://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf>.
- Mujcinovic, A. (2021) 'The Situation of Youth in Bosnia and Herzegovina. Current Situation and Challenges'.
https://www.researchgate.net/publication/348575724_THE_SITUATION_OF_YOUTH_IN_BOSNIA_AND_HERZEGOVINA_Current_situation_and_challenges.
- Regional Cooperation Council (2021) 'Youth Employment Study in Bosnia and Herzegovina'. <https://tinyurl.com/Youth-Study>.
- World Bank (2021) Informal Economy Database.
<https://thedocs.worldbank.org/en/doc/37511318c092e6fd4ca3c60f0af0bea3-0350012021/related/informal-economy-database.xlsx>.
- International Labour Organisation (2019) 'Overview of the informal economy in Bosnia and Herzegovina'
https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_751314.pdf
- Turčilo, L, et al. (2019) 'Youth Study Bosnia and Herzegovina 2018/2019'.
<https://library.fes.de/pdf-files/id-moe/15262.pdf> (pristupljeno: 16.3.2024)
- Global Economy (2023) 'Human flight and brain drain - Country rankings'.
https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index/Europe/ (pristupljeno: 16.3.2024)

Sjeverna Makedonija

- Blasco, A., Icardi, R., Kajander, N., Krawczyk M., Loeschner, J., Scapolo, F., Seiger, F., Sermi, F., and Tarchi, D. (2023) Atlas of Migration 2023, EUR 31779 EN, Bongiorno, D., Crespi, I., and Sofos, I. editor(s), Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2023. ISBN 978-92-68-10798-0, doi:10.2760/17123, JRC135949.

Government of the Republic of North Macedonia (2021) Resolution on Migration Policy of The Republic of North Macedonia 2021 – 2025. Skopje. <https://north-macedonia.iom.int/sites/g/files/tmzbdl2301/files/documents/Resolution%20on%20Migration%20Policy%20of%20The%20Republic%20of%20North%20Macedonia.pdf>.

International Organisation for Migration (2022) 'Migration in North Macedonia: A Country Profile 2021'. IOM, Geneva. <https://publications.iom.int/books/migration-north-macedonia-country-profile-2021>.

Eurostat (2024) 'The Share of Elderly People Continues to Increase'. Population structure and ageing. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_structure_and_ageing#The_share_of_elderly_people_continues_to_increase (pristupljeno:18.3.2024)

UN (2020) International Migrant Stock. <https://www.pragueprocess.eu/en/countries/555-fyr-macedonia> (pristupljeno: 18.3.2024)

Global economy (2023) Human flight and brain drain - Country rankings. https://www.theglobaleconomy.com/rankings/human_flight_brain_drain_index/Europe/ (pristupljeno: 18.3.2024)

State Statistical Office - <https://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=14> (pristupljeno: 18.3.2024)

State Statistical Office - <https://www.stat.gov.mk/OblastOpsto.aspx?id=31> (pristupljeno: 18.3.2024)

State Statistical Office - Census data, 2002, 2021 https://makstat.stat.gov.mk/PXWeb/pXweb/mk/MakStat/MakStat__Popisi__PopisNaNaselenie__PopisOpstini/02Popis_op_02_VkNasPoVozrGr-Pol_mk.px/table/tableViewLayout2/ (pristupljeno: 18.3.2024)

Freedom House Nations in Transit 2023. https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-05/NIT_2023_Digital.pdf (pristupljeno: 18.3.2024)

Government of the Republic of North Macedonia (2019) 'National Strategy of the Republic of North Macedonia for cooperation with the diaspora 2019-2023'. Skopje. https://north-macedonia.iom.int/sites/g/files/tmzbdl2301/files/documents/2023-02/National%20Strategy%20of%20the%20Republic%20of%20North%20Macedonia%20for%20cooperation%20with%20the%20diaspora%202019-2023_0.pdf.

International Organisation for Migration (2022) IOM Strategy for North Macedonia 2022-2025. IOM. North Macedonia. <https://north-macedonia.iom.int/sites/g/files/tmzbdl2301/files/documents/2023-02/IOM%20Country%20Strategy%20for%20North%20Macedonia%202022-2025.pdf>.

- Christiaensen, L, Gonzalez, A., Robalino, D. (2019) 'Migration and Jobs. Issues for the 21st Century'. Policy Research Working Paper 8867.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/665381559066230778/pdf/Migration-and-Jobs-Issues-for-the-21st-Century.pdf>.
- Westminster Foundation for Democracy (2021) 'Socio-political participation of young people in North Macedonia'. Skopje. <https://mof.mk/wp-content/uploads/2021/08/Studija-Socio-Politicko-Ucestvo-na-Mladi-2021-MK-sml-1.pdf>.
- OECD (2020) 'Government at a Glance: Western Balkans'. OECD Library.
<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/66c0a11f-en/index.html?itemId=/content/component/66c0a11f-en>
- Neziri, X. (2023) 'Five Pre-conditions for Functional Democracy'. KDP.
<https://kdp.mk/en/2023/01/17/five-pre-conditions-for-functional-democracy/>
(pristupljeno: 18.3.2024)
- UNDP (2021) 'Youth Perceptions on Peace in the Western Balkans'.
<https://www.undp.org/eurasia/publications/shared-futures-youth-perceptions-peace-western-balkans>
- DTZ (2022) 'Every fourth Macedonian citizen left the country'. Deutsche Welle.
<https://www.dw.com/mk/odliv-na-mozoci-sekoj-cetvrti-makedonski-graganin-zaminal-od-drzavata/a-63252286> (pristupljeno: 18.3.2024)
- Radio MOF (2022) 'Analysis: Corruption is the main reason for emigration of young people – 40% motivates them to leave the country'.
<https://www.radiomof.mk/analiza-korupcijata-glavna-prichina-za-iseluvanje-na-mladite-40-gi-motivira-da-ja-napushtat-zemjata/#prettyPhoto> (pristupljeno: 18.3.2024)
- Atanasova, J. (2021) 'Со години политики за младите без младите'. Radio Free Europe Macedonia.

